

Μαρία Γ. Παπαγεωργίου

Παλαιαί συνήθειαι τῆς 6. Μαΐτου ἡμέρας
μνήμης τοῦ «Παλιοῦ ᾠ Γιώργη» εἰς τό
βλαχόφωνον χωρίον Σκρά (Λιούμνιτσα)*

**Άφιερώνται
εις τήν μνήμην τοῦ πατρός μου
Γεωργίου Δ. Παπαγεωργίου**

Η ΠΑΛΑΙΑ ΣΥΝΗΘΕΙΑ ΑΝΤΙ ΝΟΜΟΥ ΦΥΛΑΣΣΕΤΑΙ
(Σχ. εις Φωτίου Νομοκ. τίτλ. Α, κεφ. Γ, Ράλλη-Ποτλή, Σύνταγμα Ι. κανόνων, Ι, 39)

I
ΤΟ ΠΡΟΣΦΑΤΟΝ ΥΔΩΡ Ή ΥΔΩΡ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

1. Εις τό βλαχόφωνον χωρίον τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας Σκρά (L'umnitsa)¹ τήν 6. Μαΐου, ἡμέραν μνήμης "τοῦ Ἀγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου"² κατά τό παλαιόν ἡμερολόγιον (cu vjaci' u Sam(a)

* Ἡ παροῦσα ἐργασία συνετάγη εἰς ἐκπλήρωσιν ζωηρᾶς ἐπιθυμίας τοῦ ἀειμνήστου πατρός μου Γεωργίου Δημ. Παπαγεωργίου ἐκ Σκρά νά καταγραφοῖν μέ πολλή προσοχή τά ἔθιμα τοῦ χωριοῦ του διότι, ὅπως ἔλεγε, εἶναι πολύ ἀρχαία.

Τά στοιχεῖα τά ὅποια ἀποτελέσαν τήν πρώτην ἔλπιν τῆς ἐργασίας ταύτης ἐνεπιτεύθησαν εἰς ἐμέ οἱ κάτωθι ἐκ Σκρά καταγόμενοι: Ἀννέτα σύζ. Δημοσθένους Δέσση, Δημητρώπουλος (ἡ Τσάτσας) Γεώργιος τοῦ Σταύρου, Ἀντωνία σύζ. Ἀθανασίου Ἐπιτα, Μαρία σύζ. Δημοσθένους Ἐπιτα, Ἐπιτας Ἀθανάσιος τοῦ Στεφάνου, Ἐπιτας Δημοσθένης τοῦ Στεφάνου, Παναγιώτα σύζ. Δημητρίου Καραδουλάμη, Καραδουλάμης Δημήτριος τοῦ Στεφάνου, Μαρία σύζ. Γεωργίου Κότσινα, Ἀθηνᾶ χήρα Χρίστου Μανώλη, Δέσποινα σύζ. Μενέλαου Μανώλη, Μανώλης Μενέλαος τοῦ Χρίστου, Μανώλης Σταύρος τοῦ Χρίστου, Ἐλένη σύζ. Χρίστου Μιχαλοπούλου, Παπαγεωργίου Δημήτριος τοῦ Ἀβραάμ, Ιερεῦς, Εὐαγγελία σύζ. Θωμᾶ Πίφα, Πίφας Θωμᾶς τοῦ Ἀναστασίου, Ἀντωνία χήρα Ἀθανασίου Σιώντα, Ἀννέτα σύζ. Σταύρου Σταυρίδου, Ἀννέτα χήρα Ἀθανασίου Τσιόνκη. Πρὸς ἀπαντας στρέφω εὐγνώμονα τήν σκέψιν μου.

¹ Παραθέτω φωνητικόν ὑπόμνημα τῆς βλαχικῆς γλώσσης τοῦ χωριοῦ:

ä ὅπως εἰς τὰς ἀγγλικὰς λέξεις: account mature, sofa, πάντοτε ἀτονον ἀλλά εἰς τὰς διφθόγγους ja καὶ mä πάντοντε τονοῦμενον.

a μετὰ τῶν φθόγγων a καὶ ä, πάντοτε εἰς ἀτονον συλλαβὴν.

c ὅπως: κάτω, κόμμα, κοιτὶ.

k' ὅπως: κῶμα, κερί.

dz ὅπως: τζάμ.

dz ὅπως εἰς τήν ἀγγλικὴν λέξιν: judge.

g ὅπως: γκάξι, γιόρτισο, σιγχοῦνι.

g' ὅπως: γάξινα, γρέμι.

h' ὅπως: χέρι.

j ἡμίφωνον i.

j ὅπως εἰς τήν ἀγγλικὴν λέξιν: measure.

l' ὅπως: λιαστός.

l φωνηεντικόν l.

n' ὅπως: νιάτα.

s ὅπως εἰς τήν ἀγγλικὴν λέξιν: push.

ts ὅπως: τσάπα.

tš ὅπως εἰς τήν ἀγγλικὴν λέξιν: church.

u ἡμίφωνον u.

x ὅπως: ξένος.

z ὅπως: ζυγός.

² Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Συναξαριστὴς τῶν Δώδεκα Μηνῶν*, Τόμος τέταρτος, Μάρτιος-Ἀπρίλιος, Ἐκδόσεις "Ὁρθόδοξος Κυψέλη", Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 261.

Džuārdž "μέ τόν Παλιό "Αη Γιώργη"), συμφώνως πρὸς παλαιάν επιχώριον πίστιν ῥέει (cugă), ἀπὸ βαθέος ὁρθρου, τὸ πρόσφατον ὕδωρ (ăru prugăspăt) ἢ ὕδωρ τῆς ὑγείας (ăru di sănătăți).

"Ἐνεκα τούτου, "ὅταν χαράζει" (con cugăsc juărili), ἐκ τῶν θυγατέρων ἐκάστης οἰκογενείας ὅσαι ἔχουν συμπληρώσει τὸ δέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας των καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ μεταφέρουν βάρος, εἶναι δέ "ἐλεύθερες" (nitucmîti "δέν ἔχουν ἀρραβωνιαστέι"), κρατοῦσαι ὕδριαν μέ δύο λαβάς φέρουσιν περιελιγμένην ἀμπέλοψιν (cugăcă), σπεύδουν "χωρὶς νὰ ὁμιλοῦν" (fară s - pricăjască) — ἐκάστη πρὸς τὴν πλησιεστέραν πρὸς τὸν οἶκον αὐτῆς κρήνην — ἵνα ἀντλήσουν καὶ προσκομίσουν οἰκαδε πρόσφατον ὕδωρ.

Ἐάν δέν ὑπάρχουν εἰς τὴν οἰκογένειαν θυγατέρες τοιαύτης ἡλικίας καὶ οἰκογενειακῆς καταστάσεως, ἡ οἰκοδέσποινα-μήτηρ (dumăkinca) ἀντλεῖ καὶ προσκομίζει τὸ ὕδωρ τοῦτο.

Ἐκ τοῦ προσκομισθέντος προσφάτου ὕδατος πίνουν ἅπαντα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας "μέ ἄδειο στομάχι" (pri gual buric)³, ἐκ δέ τοῦ ὑπολοίπου ποσότητά τινα χύνουν "σέ ὅλη τὴν αὐλήν" (prin dnuăr), ἐτέραν ποσότητα κρατοῦν διὰ δρώμενον τελούμενον κατὰ τὴν πρώτην ἔξοδον τοῦ ποιμνίου ἐκ τοῦ μανδρίου (βλ. κατωτέρω), ὀλίγην δέ ποσότητα φυλάσσουν μέχρι τοῦ ἐπομένου ἡμερος "γιά ῥάντισμα" (di prăscăiri) ἀσθενούντων μελῶν τῆς οἰκογενείας, γαλακτοφόρων ζώων, μικρῶν ἢ μεγάλων, ὡς καὶ ζώων φορτώσεως, ὑπὲρ τῆς ὑγείας (di sănătăți).

2. Εἰς "ἀπόλυση" (lăsarî) τῆς ροῆς τοῦ κρηναίου ὕδατος τὴν 6. Μαΐου ἀναφέρεται ἑτέρα επιχώριος πίστις, νεωτέρα, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Ἅγιος Γεώργιος φέρων, ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος Sămădă Džuārdž⁴, τὸ νεώτερον ὄνομα Sfîti G'örg'i, "καβάλλα σέ ἄσπρο ἄλογο μέ τὸ κοντάρι σκοτώνει τὴ Λάμια καὶ ἀφήνει τὸ νερό" (an călar pri alp caț cu păru ău tălțășăști Lămn'a și u lasă apă).

Σημ. I, 1. Συμφώνως πρὸς τὴν παλαιάν επιχώριον πίστιν τῆς 6. Μαΐου, τὸ ἐπίθετον prugăspăt < πρόσφατος⁵ προσδιορίζει τὸ ὕδωρ τοῦ ὁποίου ἡ ροή, κατὰ τὴν διαδοχὴν τῶν ἐποχῶν τοῦ ἐνιαυσίου κύκλου, ἀρχεται τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται διτλήγει ὁ χειμῶν, εἶναι δέ ἀρκούντως φανερά ἡ φροντίς τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου νὰ ἀποφεύγουν τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπιθέτου τούτου εἰς τὸν καθημερινόν λόγον⁶.

³ Περβλ. Ἑλινίκης Σταμούλη-Σαράντη, "Ἀπὸ τὰ ἀγιάσματα τῆς Θράκης". *Θρακικά* 18, 1943, σελ. 237, ἀρ. 57 ("Ἡράκλεια)... "Στὴ χάρη τοῦ (τοῦ Ἁγίου Γεωργίου) πήγαιναν νησιτικὰ περιχύνονταν ἄγλασμα κ' ἔπειναν".

⁴ H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române*, București, 1966, σελ. 58.

⁵ Th. Capidan, *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor*, București, 1925 σελ. 84. H. Mihăescu, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 60.

⁶ Κατ' ἐξαιρέσιν τὸ ἐπίθετον τοῦτο προσδιορίζει τὸ "φρέσκο βοῦτυρο" (unt prugăspăt), ὅχι ὁμως καὶ τὸ "φρέσκο γάλα" (lăpti di cugă muls "γάλα ποῦ μόλις ἀρμέχτηκε") — ἐκτός ἂν ἐπέχη θέσιν κατηγορουμένου εἰς τὴν φράσιν (jă prugăspăt "εἶναι φρέσκο") — οὔτε τὸ "φρέσκο ψωμί" (pajni caldă

Ἡ πίστις εἰς τήν ροήν τοῦ προσφάτου ὕδατος τήν ἡμέραν κατὰ τήν ὁποίαν τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ταυτίζει τόν Ἅγιον Γεώργιον πρὸς τόν ἀρχαῖον θεόν Ἥλιον, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς *κρᾶσιν ἔχων ὥρων*, ἐτιμᾶτο ὡς *φιλονάματος*⁷ καί πρὸς τόν Ἀπόλλωνα, ὁ ὁποῖος ὡς ταυτιζόμενος πρὸς τόν θεόν Ἥλιον, ἐπίσης κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς, ἀνέμειξε *χειμῶνος θέρεός τ' ἴσον ἀμφοτέροισιν* καί διεχώρισε τό μεταξὺ χειμῶνος καί θέρους *πολυήρατον ἔαρ*, ἐτιμᾶτο δέ ὡς *ιήιος*⁸.

Εἰς τήν παλαιάν πίστιν εἰς τόν Ἅγιον Γεώργιον ὡς φιλονάματον καί ιήιον δέν εὐρίσκει ἐρμηνεῖαν τό τυπικόν τῆς ἀντλήσεως τοῦ προσφάτου ὕδατος ὡς ὕδατος τῆς ὑγείας καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς περιοριστικούς δρους φύλου, ἡλικίας καί οἰκογενειακῆς καταστάσεως τοῦ ἐνεργοῦντος προσώπου καθὼς καί εἰς τήν παρουσίαν τῆς ἀμπελόψεως ἐπὶ τῆς ὕδριας, ἡ ὁποία πληροῦται ὑπὸ τοῦ ὕδατος τούτου. Εἶναι προφανές ὅτι τό τυπικόν τοῦτο ἀρχικῶς προέβλεπε τήν ἀντλήσιν τοῦ ὕδατος τῆς ὑγείας ὡς ἐμπηναγωγῶν ὑπὸ τῶν νεανίδων αἱ ὁποῖαι, κατὰ τόν ἐκάστοτε τρέχοντα ἐνιαυτόν, ἐτέλουν ἐν ἀναμονῇ τῆς εἰσόδου αὐτῶν εἰς τήν τάξιν τῶν ἐπιγάμων, ἀνῆκε δέ εἰς προαπολλώνιον δίδυμον λατρείαν ἡλιακοῦ θεοῦ τοῦ ἥρος φέροντος, ἀντὶ ἐνός κυρίου ὀνόματος, συνώνυμα προσηγορικά (*ἀναξ, ἥρωσ* (< *hepus, Hep*)⁹, *κρείων, κύριος* καί εἰ τι ἄλλο) ὡς καί ποικίλα ἐπίθετα καί ὀνόματα τοπικά, καί σεληνιακῆς θεᾶς συνδεομένης πρὸς τό φυτόν ἀμπέλοισι καί ταυτιζομένης πρὸς τό πρόσφατον ὕδωρ¹⁰, ἡ ὁποία ὁμοίως, ἀντὶ ἐνός κυρίου ὀνόματος, ἔφερε συνώνυμα προσηγορικά (παρθένος, κόρη, παῖς) ὡς καί ποικίλα κατὰ τόπους ὀνόματα καί ἐπίθετα.

Προκειμένου νά διαφυλαχθῇ ἡ ἀπειλουμένη μέ διάσπασιν ἐνότης τῆς πίστεως, λόγῳ τῆς πολυωνυμίας τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ καί τῆς σεληνιακῆς θεᾶς, ἀλλὰ καί δι' ἄλλους λόγους ἐπεδιώχθη στερεῶς ἡ ἀντικατάστασις τῆς παλαιᾶς διδύμου λατρείας ὑπὸ ἐτέρας, ἐνδείξιν δέ τινα ἐν σχέσει πρὸς τήν λατρείαν τῆς

"ζεστό ψωμί", τό "φρέσκο τυρί" (*caš mjaši* "μαλακό τυρί") καί τό "φρέσκο νερό" (*ápu rátsi* "δροσερό νερό").

⁷ Orphica. Recensuit Godofredus Hermannus. 1971, Georg Olms Verlag, Hildesheim – New York, σελ. 264–265, VIII (7) Ἥλιον θυμίαμα, στίχ. 5 καί 16.

⁸ Orphica, σελ. 295, 298, XXXIV (33) Ἀπόλλωνος θυμίαμα, στίχ. 21, 23 καί 2.

⁹ Ι. Πανταζίδου, *Λεξικόν Ὀμηρικόν*, ἔκδοσις νέα μετά παραρτήματος, ὑπὸ Μιχαήλ Κωνσταντινίδου, Ἐν Ἀθήναις, 1930, σελ. 291α, λήμμα ἥρωσ, ὁ.

¹⁰ Τήν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην θεάν ἀγνοοῦντες θεραπεύουν οἱ Μπεκτασιδῆς τῆς Δυτικῆς Θράκης, οἱ ὁποῖοι ἀφιερώνουν "μικρές στάμνες" εἰς παρεκκλήσια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου συνεχίζοντας, καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις, ἀρχαιοτάτην προχριστιανικὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων (βλ. Εὐστρατίου Χ. Ζεγκίνη, *Ὁ Μπεκτασισμός στή Δ. Θράκη. Συμβολή στήν ἱστορίαν τῆς διαδόσεως τοῦ Μουσουλμανισμοῦ στόν ἐλλαδικό χώρο*, Institute for Balkan Studies, 220, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 233 καί 242).

Εἰς τήν αὐτήν πτυχὴν τῆς ἀρχαίας διδύμου λατρείας πρέπει νά ἐνταχθῇ καί ἡ πίστις περὶ τοῦ προσφάτου ὕδατος ὅτι ὠφελεῖ τὰς θηλαζόμενας μπτέρας, ὅπως αὕτη ἐμφράζεται κατὰ τόν ἑορτασμόν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ν. Σούλι Σερρών διὰ τῶν στίχων χορευτικοῦ ᾠματος: "Διψοῦν οἱ μάννες γιά νιρό καί τὰ παιδιά γιά γάλα... νά ποιοῦν οἱ μάννες τό νιερό καί τὰ παιδιά τό γάλα" (βλ. Γεωργίου Ν. Αἰκατερινίδου, Συντάκτου τοῦ Κέντρου Ἑρεῖνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, "Ὁ ἑορτασμός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Νέον Σούλι Σερρών", *Σεραϊκά Χρονικά* 5, 1969, σελ. 137).

σεληνιακής θεᾶς παρέχει ἀρχαιότατος μῦθος ἀπειθυνόμενος πρὸς ἀπλοϊκούς ἀνθρώπους περὶ τῆς γεννήσεως ὑπὸ τῆς διδυματόκου Λητοῦς¹¹ τοῦ Ἀπόλλωνος, θεοῦ χεττιτικῆς κατὰ τὰς κρατούσας σήμερον ἀντιλήψεις προελεύσεως¹², καὶ τῆς Ἀρτέμιδος¹³, συμφώνως πρὸς τὸν ὅποιον πρώτη ἐγεννήθη ἡ σεληνιακὴ Ἀρτεμις ἵνα, ὡς ἐκ γενετῆς εἰδήμων περὶ τὰ γυναικολογικὰ θέματα, βοηθήσῃ τὴν μητέρα εἰς τὴν γέννησιν τοῦ διδύμου αὐτῆς ἀδελφοῦ, τοῦ ἡλιακοῦ Ἀπόλλωνος¹⁴, προφανῶς ἵνα θέσῃ πάραυτα ἐκποδῶν ἐτέραν θεάν ἀρχαίαν. Βεβαίως καὶ ὁ Ἑρμῆς οὐκέτι δηρὸν ἐκεῖτο μένων ἱερῷ ἐνὶ λίκνῳ/ἄλλ' ὁ γ' ἀναΐξας ζῆτει βόας Ἀπόλλωνος καὶ ἄλλα πολλὰ ἐποίησε¹⁵, ὅμως ἔχω τὴν ἐντύπωσιν διὰ τοιοῦτοι μῦθοι περὶ θαυματῶν ἔργων¹⁶ βρεφῶν ἐμμέσως παρῶδον τὸν πρῶτον τοῦ εἰδούς, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ περὶ τῆς Λητοῦς ὡς μαιωθείσης ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος.

Ἡ ἀντικατάστασις τῆς παλαιᾶς προαπολλωνίου πίστεως ὑπὸ τῆς νέας ὑπῆρξεν ἔργον δυσχερές, διότι ἡ πλίστις ἐκείνη εἶχε βαθείας ρίζας εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν καὶ εἰς εὐρεῖαν γεωγραφικὴν ἑκτασιν· ἐνδείξεις ἐν σχέσει πρὸς τὰς δυσχερείας καὶ τὴν ἑκτασιν τοῦ προβλήματος παρέχουν ὁ ποιητὴς τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα καὶ ὁ Καλλιμάχος, οἱ ὅποιοι παραδίδουν δύο ἐκ διαμέτρου διάφορα μεταξὺ των μακρὰ ὁδοιπορικά, τὸ πρῶτον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς Κρήτης¹⁷ τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τῆς Ἀρχαδίδης¹⁸, τῶν περιπλανήσεων εἰς ἐπιτόκου Λητοῦς διὰ μέσου τόπων οἱ ὅποιοι ἡ ρ ν ο ὕ ν τ ο νά προσφέρουν εἰς αὐτὴν φιλοξενίαν διὰ τὸν τοκετόν· κατὰ τὸν ποιητὴν τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου νῆσοι καὶ ἐπάκτιοι τόποι ἐτρόμεον καὶ ἐδείδισαν οὐδέ τις ἐτλη/Φοῖβον δέξασθαι¹⁹ — περιέργως ἐγνώριζον διὰ ἐμελλε νὰ γεννηθῇ ὁ Ἀπόλλων — κατὰ τὸν Καλλιμάχον ἡπειρωτικοὶ τόποι

¹¹ Orphica, σελ. 298, XXXV (34), Λητοῦς θυμίαμα, στίχ. 1.

¹² Ὁ Βασ. Ι. Καλαϊτζάκης (Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, δεύτερος τόμος, Ἀθήναι, 1963, στήλ. 1120, λήμμα Ἀπόλλων) ἀναφέρει διὰ, "ἐξ ἐρευνῶν γενομένων εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀνεκαλύφθη διὰ ὑπὸ τῶν Χετταίων ἐλατρεῖτο ὡς θεὸς ὁ Apulianus (προστάτης τῶν πυλῶν), ὄνομα τὸ ὅποιον ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν μέ τὸ ἐπίθετον τοῦ θεοῦ (Ἀπόλλωνος) Ἀγνιεύς (προστάτης τῶν πυλῶν τῆς πόλεως)".

¹³ Ὁ ἱστορικός καὶ ἀρχαιολόγος κ. Ν. Παπαγιάννης εἰς τὸ ἔργον του Ἡ Θρησκεία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1987, σελ. 64 καὶ 68, ἐπισημαίνει διὰ ἡ Ἀρτεμις ἡ ὅποια ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μύθους ὡς ἀδελφὴ τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν μνημονευομένην εἰς τὰς πινακίδας τῆς γραμμικῆς Β γραφῆς (τοῦ 13. π.Χ. αἰ.) ὡς Α.τι.μι. (τε).

¹⁴ Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη 1.4.1 (Apollodorus, The Library. With an english Translation by Sir James George Frazer, in two Volumes. The Loeb Classical Library 121, Harvard University Press 1967, I, σελ. 24).

¹⁵ Ὀμηρικός ὕμνος εἰς Ἑρμῆν, (Homers' opera, recognovit... Thomas W. Allen, Tomus V, Oxonii, 1961 (first published 1912), IV, σελ. 42–64), στίχ. 21–22 καὶ passim.

¹⁶ Ἐνθ' ἄνωτ., ἐκ τοῦ στίχου 440.

¹⁷ Ὀμηρικός ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, Homers' opera, III, σελ. 20–42, στίχ. 30.

¹⁸ Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς Δῆλον, (Callimachea, edidit Otto Schneider, vol. I, Lipsiae, 1870, IV, σελ. 31–48, στίχ. 70.

¹⁹ Ὀμ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 47–48. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρνητικὴ στάσις, κατὰ τὸν ποιητὴν τοῦ αὐτοῦ ὕμνου, τῆς νύμφης Τελφούσης ἐναντι αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀναζητοῦντος ἐν Βοιωτίᾳ τόπον κατὰλληλον ἵνα ἰδρῶσιν περικαλλέα νηὸν ἀνθρώπων χρηστήριον (στίχ. 247–248, 255 κέε.), ἐντάσσεται εἰς τὴν γενικὴν ἀρνησιν τῶν κατὰ τόπους πληθυσμῶν νὰ δεχθῶν τὴν νέαν λατρείαν.

φοβέοντο τήν ἐκ ζηλοτυπίας κοτέουσαν Ἥρην²⁰. Πιστεύω ὅτι ἀμφότεροι οἱ ποιηταὶ ὀνομάζουν τόπους τῆς παλαιᾶς προαπολλωνίου λατρείας καὶ ἐκ παραλλήλου ὑποδηλώνουν τὴν ἀρνησιν τῶν ἐν λόγῳ τόπων νὰ δεχθοῦν τὴν νέαν λατρείαν.

Ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος παραδίδεται ὅτι ὑπῆρξαν τέσσαρες Ἀπόλλωνες, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος καὶ ὁ τέταρτος ἐγεννήθησαν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ ἀντιστοίχως· ὁ πρῶτος ὑπῆρξεν υἱὸς τοῦ Ἥφαίστου, ἐγένετο δὲ πολιοῦχος τῶν Ἀθηναίων· περὶ τοῦ τρίτου πιστεύεται ὅτι ἐγκατεστάθη εἰς Δελφοὺς ἐλθὼν ἐξ Ὑπερβορέων ὡς υἱὸς τοῦ τρίτου Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς· τοὺς αὐτοὺς γονεῖς εἶχεν καὶ ἡ δευτέρα Ἀρτεμις ἐπὶ συνόλου τριῶν²¹.

Ἡ παράδοσις αὕτη μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔλαβον χώραν τέσσαρες προσπάθειαι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἀπολλωνίου πίστεως καὶ λατρείας· ἐν Ἀθήναις, ἐν Κρήτῃ, ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ, τελικῶς ὁμως εὐδοκίμησεν ἡ τρίτη, ἥτις ἀνύψωσε τοὺς Δελφοὺς εἰς κέντρον λατρείας τῶν Πανελλήνων.

Ὁ Αἰσχύλος ἐπέλεξε τὸ πρόσωπον τῆς Πυθίας ἵνα δι' αἰνιγματικοῦ λόγου φέρῃ εἰς γνῶσιν ὅτι ὑπῆρξεν πρόβλημα ἀνημέρου χθονός· καὶ ὅτι ἐφηρημώσθη σχέδιον ἡμερώσεως· τοῦτο ἐξεπόνησαν *κελευθοποιοὶ παῖδες Ἥφαίστου*, οἱ ὅποιοι καὶ ἐχάραξαν τὴν πορείαν τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸν Παρνασσόν²².

Ὡς ἀνήμερος χθὼν ὀρίζεται, πιστεύω, ἡ χθὼν τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι διετήρουν πίστιν καὶ ἥσκουν λατρείαν ἀνημέρου χαρακτῆρος· ὡς κελευθοποιοὶ παῖδες Ἥφαίστου ὀρίζονται ρηξικέλευθοι προορφικοὶ θεολόγοι — κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις, Δῆλιοι ἐνδιαφερόμενοι διὰ τοὺς κατοίκους τῶν *ἀμφιρῦτων νήσων*, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Κρήτης, καὶ τῶν ἐπακτίων ἐν γένει τόπων²³, καὶ Ἀθηναῖοι ἐνδιαφερόμενοι διὰ τοὺς κατοίκους τῆς *Πελοποννήσου* καὶ τῆς *Εὐρώπης*, ἥτοι τῆς ἡπειρωτικῆς — ὑποθέτω — Ἑλλάδος²⁴, οἱ ὅποιοι ἐν συνεργασίᾳ ἀπεφάσισαν καὶ ἔθισαν εἰς ἐφαρμογὴν σχέδιον ἐγκαθιδρύσεως νέας πίστεως καὶ καθιερώσεως νέας λατρείας. Καὶ ἡ μὲν νέα πίστις κατονομάζεται, ὅχι ὁμως καὶ ἡ νέα λατρεία, πιθανῶς διότι οἰαδήποτε ἀναφορὰ εἰς τὸν ἡμέρον, ὡς ἐξυπακούεται, χαρακτῆρὰ τῆς θὰ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τοῦ θεωμένου κοινοῦ τὸν ἀνήμερον τῆς παλαιᾶς.

Τὸ κενόν τῆς αἰσχυλείου παραδόσεως συμπληροῦν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Πausanias· ὁ πρῶτος διὰ στόματος τῶν Δηλίων ἀποκαλύπτει ὅτι ἐπραγματοποιήθη διαδοχικῶς, κατὰ πρῶτον εἰς τοὺς Σκύθας καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τοὺς Ἑλλήνας, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῶν Δωδωναίων, ἐπιδειξίς *ἱρῶν*

²⁰ Καλλιμάχου, εἰς Δῆλον, ἐκ τῶν στίχων 159 καὶ 55.

²¹ Cicero, De natura deorum academica. With an english Translation by H. Rackham, M. A. The Loeb Classical Library. 1951, London, 57 III 23, σελ. 340, 342. Ὁ πολιοῦχος τῶν Ἀθηναίων ταυτίζεται πιθανῶς πρὸς τὸν πατῖρον Πausanίου, I 3, 4 παρὰ Νικ. Δ. Παπαχαιτζῆ, "Πausanίου Ἑλλάδος Περιήγησις", τόμος 5, Ἀθήνα 1974–1981, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν).

²² Αἰσχύλου, Εὐμενίδες, στίχ. 11–14 (Aeschylus, Septem quae supersunt tragoediae. Recensuit Gilbertus Murray. Editio altera, Oxonii, 1966, σελ. 325).

²³ Ἐκ τοῦ στίχου τοῦ Ὁμ. ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα 251.

²⁴ Ἐκ τῶν στίχων τοῦ αὐτοῦ ὕμνου 250, 251, ἂν ὀνομάζεται *Εὐρώπη* ἡ ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς.

ἐνδεδεμένων ἐν καλάμῃ πυρῶν ἐξ Ὑπερβορέων φερομένων, περαιτέρω δέ ὡς αὐτόπτης μάρτυς παραδίδει: τὰς θρηικίας καὶ τὰς παιονίδας γυναῖκας, ἐπειὴν θύωσι τῇ Ἀρτέμιδι τῇ βασιλῇ, οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης ἐρδούσας τὰ ἱρά²⁵. ὁ δεύτερος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν ἐν πρασιεῦσιν Ἀπόλλωνος ναόν· παραδίδει: ἐνταῦθα τὰς ὑπερβορέων ἀπαρχὰς λέναι λέγεται, παραδιδόναι δέ αὐτὰς ὑπερβορέους μὲν ἀριμασποῖς, ἀριμασπούς δέ ἰσσηδόσι, παρὰ δέ τούτων σκύθας ἐς Σινώπην κομίζειν, ἐντεῦθεν δέ φέρεσθαι διὰ ἐλλήνων ἐς Πρασιάς, ἀθηναίους δέ εἶναι τοὺς ἐς Δῆλον ἀγοντας· τὰς δέ ἀπαρχὰς κεκρύφθαι μὲν ἐν καλάμῃ πυρῶν, γινώσκεισθαι δέ ὑπ' οὐδένων²⁶.

Τὰ ἐν καλάμῃ πυρῶν ἐνδεδεμένα καὶ οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης προσφερόμενα ἱρά ἢ αἱ ἐν καλάμῃ πυρῶν κεκρυμμένα ἀπαρχαὶ ἦσαν, πιστεύω, μῆλα, ἦτοι νεογνά μικρῶν ἀγελαίων ζώων²⁷, τὰ ὅποια ἅμα τῇ γεννήσει αὐτῶν ἐδέοντο ἔχοντα ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτῶν ἐπικεκολλημένην καλάμην πυρῶν, ἢ ὅποια κατὰ τὴν χειμερινήν ἐντὸς μανδρίου περιόδου ἐκτροφῆς τῶν μητέρων τῶν ἔκειτο χαμαὶ κεχυμένη ἐν ἀφθονίᾳ.

Σημ. Ι.2. Ἡ νεωτέρα ἐπιχώριος πίστις τῆς 6. Μαΐου ἀνάγεται εἰς τὴν γνωστὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὡς δρακοντοκτόνου²⁸, ἢ ὅποια ἐγένετο θέμα τῆς ἀγιογραφίας ἥδη ἀπὸ τοῦ 5. καὶ τοῦ 6. αἰῶνος²⁹.

Ἐκ τῆς εἰκονογραφηθείσης ταύτης θρησκευτικῆς παραδόσεως ἔχει ἐκπέσει τὸ πρόσωπον τῆς "βασίλοπούλας", ἢ ὅποια προσφέρεται ὡς θῦμα³⁰, ἀλλὰ σώζεται ἀπὸ τοῦ στόματος τῆς Λάμιας τῇ ἐπεμβάσει τοῦ δρακοντοκτόνου Ἁγίου. Εἶναι προφανές ὅτι τὴν ψυχὴν τῶν κατοίκων τοῦ Σκρᾶ κατεκυριεύσεν ἡ ἀκτινοβολία τοῦ "ἀσπροκαβάλλαρη" Ἁγίου³¹ τῆς εἰκονογραφίας καὶ τοῦ λόγου τοῦτου τὸ ἀληθές μαρτυρεῖ ἡ συνήθεια νὰ παρομοιάζουν πρὸς τὸν Ἅγιον μέχρι

²⁵ Ἡροδότου IV 33 (Herodoti, *Historiae. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit* Carolus Hude, Rh. D. Editio tertia, tomus prior, Oxonii, 1972).

²⁶ Πανσανίου, I 31, 2.

²⁷ Mircea-Mihai Rădulescu, "A Dacian Substratum word: Romanian *mîel*", *Thraco-Dacica*, Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1976, σελ. 333.

²⁸ Miracula S. Georgii, Edidit Joannes B. Aufhauser, Lipsiae 1913, ἀρ. 12, **Θαῦμα τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου περὶ τοῦ δράκοντος...**, σελ. 113–129. Βλ. καὶ **Θέματα** Th(=Stith Thomson, *Motif-Index of Folk-Literature*, 6 vols, Copenhagen and Bloomington, Indiana, 1955–1958), B 11.7.1 καὶ B 11.11. **Μηνὰ Ἄλ. Ἀλεξιάδου, Οἱ ἐλληνικὲς παραλλαγές γιὰ τὸν δρακοντοκτόνο ἥρωα (Aarue-Thompson 300, 301A καὶ 301B) Παραμυθολογικὴ Μελέτη, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἰωάννινα 1982.**

²⁹ Εἰς τοιχογραφίας μονῶν τῆς Αἰγύπτου, κατὰ ἀναφορὰν τῆς Μαρίας Γ. Σωτηρίου, Γεώργιος 1) ὁ τροπαιοφόρος (Εἰκονογραφία), **Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια**, τόμος πρῶτος, στήλ. 439.

³⁰ Θέμα Th B 11.10.

³¹ † Ὁ Μητροπολίτης Κορυθαῖς Εὐλόγιος Κουβίλας, "Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἑκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Ἡρακλείας", **Θρακικά** 17, 1942, σελ. 361. Πρβλ. Joh. B. Aufhauser, "Das Drachenwunder der heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung", *Byzantinisches Archiv*. Heft 5, Leipzig, 1911, σελ. 7. Ν. Πολίτου, "Τὰ δημώδη ἐλληνικά ὅσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου", **Λαογραφία Δ'**, σελ. 196–197, σημ. 1.

σήμερον οἰονδήποτε νέον ἄνδρα ἀφικνούμενον μακρόθεν ἐπὶ λευκοῦ ἵππου λέγοντες: "Τί ὥρατος πού εἶναι. Ἔρχεται καβάλλα σέ ἄσπρο ἄλογο, σάν τόν Ἅγιο Γεώργιο" (Tsi ubăf ja! Vini ăn călar pri alp caț, ca Sfiti G'ôrg'i!).

Ἐν τούτοις, οἱ κάτοικοι τοῦ Σκρά γνωρίζουν τήν "βασιλοπούλα" ὡς πρόσωπον παραμυθιοῦ σωζόμενον ὑπὸ ἀνωνύμου ἥρωος ἀπὸ τοῦ στόματος "λάμιας" (lamn'a), ἡ ὁποία: "κάθε μέρα τρώει ἀπὸ ἓνα κορίτσι, γιὰ νά παίρνουν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι νερό ἀπὸ τή βρύση"³² ἢ "μένει κάτω ἀπὸ τή γῆ καί πίνει δλο τό νερό· τροφή της εἶναι ἓνα κορίτσι τήν ἡμέρα καί, δταν βγαίνει νά φάει τό κορίτσι, τότε ὁ κόσμος παίρνει νερό γιὰ νά ἔχει ὡς τήν ἄλλη μέρα" (παράλλαγή α')³³ ἢ εἶναι "φίδι μέ ἑπτὰ κεφάλια" (șăpri cu șapți căpiti)· ἐξυπακούεται ὅτι πίνει δλο τό νερό, διότι "νερό δέν ὑπάρχει" (ăru no-ari) (παράλλαγή β')³⁴.

Ὁμόγλωσσον παραμῦθι προερχόμενον ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Ἀρχάγγελος (Ușan) ἀποδίδει τήν δρακοντοκτονίαν τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως εἰς ἀνώνυμον ἥρωα, ὁ ὁποῖος "ἀνέβηκε στό ἄλογο του καί πῆγε σέ μία πόλη. Μία λάμια εἶχε σταματήσει τό νερό. Κάθε μέρα τῆς πῆγαιναν ἀπὸ ἓνα κορίτσι γιὰ νά τό φάει καί τούς ἄφηνε τό νερό. Ὁ βασιλιάς δεσμεύτηκε μέ τήν ὑπόσχεση ὅτι θά δώσει δῶρο σέ κείνον πού θά μπορέσει νά πάει τή θυγατέρα του νά πάρει νερό καί θά τήν φέρει πίσω ἀφάγωτη. Ὁ ἥρωας τήν πῆρε πάνω στό ἄλογο..."³⁵.

Ὁ Νικόλαος Πολίτης ἀναφέρει βουλγαρικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ἀποδίδει εἰς τόν Ἅγιον Ἡλῖαν τόν "φόνον δράκοντος ἀποστεροῦντος μίαν πόλιν τοῦ ὕδατος, ἀπαιτοῦντος δ' ἐκάστοτε ὡς φόρον μίαν παρθένον"³⁶.

Ἐπειδὴ εἶναι δεδομένη ἡ ἡλιακὴ φύσις τοῦ δρακοντοκτόνου, ἡ ἀνωτέρω παράδοσις εἶναι ἀρχαιοτάτη καί γνησίως λαϊκὴ, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῆς παρετυμολογίας: Ἡλίας < ἥλιος. Ἡ σύνδεσις ἐν Μακεδονίᾳ τοῦ Προφήτου Ἡλίου πρὸς τήν ἀστραπὴν καί τήν βροντὴν³⁷ καί κατ' ἀκολουθίαν καί πρὸς τήν

³² Μαρίας Γ. Παταγεωργίου, *Παραμῦθια ἀπὸ μύθους ἀρχαίων ἐλληνικῶν ποιητικῶν ἔργων πού χάθηκαν καί ἄλλα παραμῦθια τοῦ βλαχόφωνου χωριοῦ Σκρά (Λιούμνισα)*, Θεσσαλονίκη, 1984, Α, ἀρ. 2, Trăji frats și cu fătă din Alba duță, "Οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ καί τό κορίτσι ἀπὸ τόν Πάνω Κόσμο" ἐνότης II, σελ. 18–19, 20–21.

³³ Th. Capidan, *Meglenoromânii II, Literatura populară la Meglenoromâni*, Academia Română, Studii și Cercetări VII, București, 1928, ἀρ. 73, Lamn'a cari mancă feati "Ἡ Λάμια πού τρώει κορίτσια", σελ. 118–120.

³⁴ Th. Capidan, *Meglenoromânii II*, ἀρ. 73, Lamn'a tsi mancă feati "Ἡ Λάμια πού τρώει κορίτσια", σελ. 121–122.

³⁵ Th. Capidan, *Meglenoromânii II*, ἀρ. 34, Rapu și Lamn'a "Ὁ Ἀράτης καί ἡ Λάμια", σελ. 64–65. Περὶ τοῦ θέματος: "Ὁ Ἅγιος παίρνει πίσω του ἐπὶ τοῦ ἄλόγου καί τήν κόρη" βλ. Ν. Πολίτου, *Τὰ δημῶδη ἐλληνικά ἄσματα, ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 194, 195.

³⁶ Ν.Γ. Πολίτου, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καί τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Παραδόσεις, Μέρος Β'*, Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις τῆς πρώτης ἐκδόσεως (1904), Ἀθήναι, 1965, σελ. 843 καί σημ. 3 (=Lydia Schischmanoff, *Legendes religieuses bulgares*, ἀρ. 44, σελ. 87 κλ.).

³⁷ Ν.Γ. Πολίτου, *Μελέται περὶ τοῦ βίου ... Παραδόσεις, Μέρος Α*, ἀρ. 260, "Γιατὶ ἀστράφτει καί βροντᾷ" (Μακεδονία), σελ. 140.

βροχήν³⁸, είναι περιστασιακή και οφείλεται εις τό γεγονόςς δι' ἡ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ πυρφόρος ἀνάβασις" αὐτοῦ³⁹ τιμᾶται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τὴν 20. Ἰουλλίου· οἱ κάτοικοι τοῦ Σκρᾶ λέγουσι δι' τὴν ἡμέραν ταύτην ἀρχεται "ἡ περίοδος τοῦ κεραυνοῦ" (vácotu di triscut), ἡ ὁποία διαρκεῖ μέχρι τῆς 15. Αὐγούστου περίπου, καὶ διὰ τοῦτο τιμοῦν τὸν Ἅγιον Ἥλιον (Sti Ilija) μέ' ἀποχὴν ἀπὸ πάσης γεωργικῆς ἐργασίας (Σ. Μανώλης).

Δύο εἰκόνας τοῦ ἡλιακοῦ Ἁγίου, τοῦ ἰ π π έ ω ς καὶ τοῦ διφρευτοῦ, παρέχει ὁ ὕμνωδός τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἐνὶ στίχῳ: *Δίφρω ἀνηρπάγης περὶ εἰκάδα, Ἥλια ἰ π π ε ὕ*⁴⁰. τὰς αὐτὰς δύο εἰκόνας τοῦ θεοῦ Ἥλιου παρέχει καὶ ὁ ἀρχαῖος ὕμνωδός ἐν ἐνὶ ὕμνῳ: (*Κλυθὶ μάκαρ*) *τ ε ρ α β ἄ μ ο σ ι π ο σ σ ἰ χορεύων/.... διφρεντά/.../..... ἐλάσιπτε/ μᾶστιγι λιγυρῇ τετράορον δρμα διώκων*⁴¹.

Τό παραμῦθι τοῦ Σκρᾶ καὶ αἱ παραλλαγαὶ αὐτοῦ α' καὶ β' ἀποδίδουν τὴν δρακοντοκτονίαν εἰς ἥρωα, ὁ ὁποῖος δέν ἠπτεῦει, τοποθετοῦν δέ αὐτήν: "στόν Κάτω Κόσμον" (an Njāgra dun'ā "στόν Μαῦρο (σκοτεινόν) Κόσμον") τό παραμῦθι· "κάτω ἀπὸ τῇ γῇ, σ' ἕναν ἄλλο κόσμον" — ἐκεῖ βρέθηκε ὁ ἥρωας, ἀφοῦ προηγουμένως κολύμπησε, ὅσο μπόρεσε καί, ὅταν τοῦ κόπηκαν οἱ δυνάμεις, τό νερό τόν τράβηξε στό βυθό —. (sub pimiint an unā lantā lūmi) ἡ παραλλαγή α'· "μέσα (σθ' γῇ)" (anūntu) ἡ παραλλαγή β'.

Δεδομένης τῆς ἡλιακῆς φύσεως τοῦ δρακοντοκτόνου, εἶναι βέβαιον δι' ἡ ἐκτέλεσις τῆς δρακοντοκτονίας, κατὰ τό παραμῦθι, εἰς τόν σκοτεινόν κόσμον τῶν νεκρῶν τυγχάνει τό ἀποτέλεσμα μεταθέσεως αὐτῆς ἐκ τοῦ φωτεινοῦ κόσμου, διότι, ὥς εἶναι γνωστόν ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Αἰσχύλου, ἡ πάνδοκος ἀφανὴς τε χέρσος ὑπῆρξεν ἀστιβῆς Ἀπόλλωνι καὶ ἀνάλιος⁴².

Ἐπειδὴ κατὰ τό παραμῦθι καὶ τὴν παραλλαγὴν αὐτοῦ α' ὁ ἥρωας διαφεύγει πρὸς τόν φωτεινόν κόσμον μέ "καρτάλι" (cartal) κατὰ δέ τὴν παραλλαγὴν β' μέ "κόρακα" (cuārb), εἶναι ἐπίσης βέβαιον δι' ἡ ἐν λόγῳ μετάθεσις οφείλεται εἰς ταῦτις τοῦ δρακοντοκτόνου πρὸς τινα ἥρωα, ὁ ὁποῖος ἐδρασε ἐν τόν σκοτεινόν κόσμον τῶν νεκρῶν, διέφυγε δέ πρὸς τόν φωτεινόν κόσμον τῇ βοηθείᾳ πτηνοῦ⁴³. Ὅμως, ἐκτός τῆς ταυτίσεως ταύτης, ἔχει λάβει χώραν καὶ ἑτέρα τοιαύτη: Κατὰ τό παραμῦθι, ὁ δρακοντοκτόνος εἶχε τὴν πρόνοιαν, ὥς ἄλλος Πηλεὺς⁴⁴, νά ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ στόματος τῆς λάμιας, μετὰ τόν ἀποκεφαλισμόν της, "τίς γλώσσες" (limbili) καὶ οὕτως κατῴρθωσεν νά ἀποδείξῃ δι' αὐτός ἐφόρευσε τὴν λάμειαν. Ἐπειδὴ ὁ Πηλεὺς εἶναι γνωστός ἐκ τῆς ὁμηρικῆς παραδόσεως ὥς

³⁸ Γ. Αἰκατερινίδου, "Ὁ ἑορτασμός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Νέον Σούλι Σερρών", *ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 141.

³⁹ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Συναξαριστὴς τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, Τόμος ἑκτός, Ἰούλιος-Αὐγουστος, σελ. 85.

⁴⁰ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Συναξαριστὴς*, αὐτόθι.

⁴¹ Ὁρφέως, Ἥλιου θυμίαμα, *ἐνθ' ἀνωτ.*, στίχ. 5, 6, 18-19.

⁴² Αἰσχύλου, *Ἐπὶ ἐπὶ Θήβας*, στίχ. 859-860, *ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 190.

⁴³ Θέμια Th F 101.3.

⁴⁴ Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη, III 13,3. Πρβλ. Μ.Γ. Παπαγεωργίου, *Παραμῦθια...*, Β, σελ. 412 καὶ σημ. 34.

ἱππότα⁴⁵, πιθανῶς τήν ταύτισιν τοῦ δρακοντοκτόνου πρὸς τόν Πηλέα διηυκόλυνεν ἡ παρουσία ἱππου. Ἐν τούτοις, ἐν εἶναι βέβαιον: ἡ εἰκὼν τοῦ δρακοντοκτόνου τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Σκρά καὶ τῶν παραλλαγῶν του ἔχει νωθευθῇ καὶ κατ' ἀκολουθίαν δέν πρέπει νά ἀποδίδεται ἰδιαίτερα σημασία εἰς τήν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἀνευ ἱππου.

Πιστεύω δι' ἡ "λάμια" τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Σκρά καὶ τῆς παραλλαγῆς αὐτοῦ α', τό "φίδι" τῆς παραλλαγῆς β', ἡ "λάμια" τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Ἀρχαγγέλου καὶ ὁ δράκων τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως, γνωστός καὶ ὡς "ἡ Λάμια τοῦ Ἀγίου Γεωργίου"⁴⁶ ὑπῆρξαν ἐν καὶ τό αὐτό πλάσμα τῆς φαντασίας ἀπλῶν ἀνθρώπων, τῶν Ἑλλήνων ποιμένων καὶ γεωργῶν, οἱ ὅποιοι εἰς ἀρχαιότατους χρόνους ζῶντες ὑπὸ τό κράτος τοῦ φόβου τῆς ἐπεκτάσεως ἀπὸ βορρᾶ τῶν παγετῶνων, ἰδιαίτερώς ὁσάκις συνέβαινε νά παρατείνεται ὁ χειμῶν, ἀρχικῶς μέν, προκειμένου νά ἐξευμενίζουσιν τό ὑπεύθυνον διὰ τόν παγετόν — τό "νεροκράτημα" — κακωτικόν ὄν⁴⁷, ἐτέλουν ἀνθρωποθυσίας, βραδύτερον δέ ἐστρεψαν δεητικούς τοὺς ὀφθαλμούς πρὸς τήν πηγὴν τῆς θερμότητος, τόν ἥλιον, ὡς πρὸς προσωπικόν θεόν, θέρμιον, καὶ ἐπενόησαν τόν μῦθον περὶ περιοδικῆς δρακοντονίας ἐκτελουμένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκείνου κατὰ τήν κρῖσιν τοῦ ἐνιαυτοῦ κύκλου φάσιν τῆς ἐξόδου ἐκ τοῦ χειμῶνος, προκειμένου νά θέσουν φραγμόν εἰς τήν ἀπεχθὴ συνήθειαν. Οὕτως προέκυψε, τολμῶ νά ὑποστηρίξω, ὁ πρῶτος οὐράνιος θεὸς τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν ποιμένων, προσηγθεὶς τοῦ ἐτέρου οὐρανίου θεοῦ, τοῦ Διός, ὁστις ὕε, ἐλέγχων τὰς πηγὰς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων⁴⁸, ἡ δέ λατρεία τοῦ ἐνός ἐκείνου θερμοῦ θεοῦ παρέμεινεν ἐν Αἰτωλίᾳ ὡς λατρεία τοῦ θερμοῦ Ἀπόλλωνος⁴⁹.

Τόν μῦθον περὶ τῆς περιοδικῆς δρακοντοκτονίας δέν ἠνέχθησαν οἱ ρηξικέλευθοι προορφικοί θεολόγοι, οἱ ὅποιοι ἐνδιεφέροντο διὰ τό ἐπίπεδον τῆς πίστεως τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ὀρφικοί δέ διάδοχοι ἐκείνων ἐπενόησαν τήν κάτωθι παραλλαγὴν: Αἰνός ὄφις⁵⁰ ἐμφανίζεται ἀπειλητικὸς πρὸ τοῦ Ὀρφέως, παιδὸς ἐτι ὄντος. Ὁ Ὀρφεύς τρέπεται πρὸς τόν βωμόν, τόν ρα παλαιότεροι Φαεσιμβρότῳ ἰδρῦσαντο⁵¹. Περὶ βωμόν ἀνακτος (τοῦ Φαεσιμβρότου) ὑπάρχει πολλὴ χλόη καὶ πολλὰ πτελεῖται ἄγχι δ' ἄρ' αὐτῶν/ ὕδωρ ἀένανον λισσῶς ὑπὸ πυθμένα πέτρης/ λευκὸν ἀναβλύζον κελαρύζεται εἰκελον ὡδῇ⁵². Τόν ὄφιν φονεύουν οἱ δύο ποιμενικοὶ κύνες τοῦ πατρὸς τοῦ Ὀρφέως⁵³. Ὁ

⁴⁵ Π 33 (Homeri Opera. Recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt David B. Monro et Thomas W. Allen. Tomus II, Iliadis libros XIII–XXIV continens. Editio tertia, Oxonii, 1971).

⁴⁶ Ν. Πολίτου, "Ἀκριτικά ἄσματα. Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ", *Λαογραφία* 1, 1909, σελ. 194.

⁴⁷ Θέμια Th A 1111.

⁴⁸ Ι. Πανταζίδου, *Λεξικὸν Ὀμηρικόν*, σελ. 653 β, λήμμα ὕω, α'.

⁴⁹ Νικ. Δ. Παπαχατζῆ, *Πανσανίον Ἑλλάδος Περιήγησις*, Βιβλία 4., 5. καὶ 6. *Μεσσηνιακὰ καὶ Ἡλιακὰ*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1979, σελ. 201 β, σμ. 5 (εἰς τό χωρίον V 3,7).

⁵⁰ Ὀρφῶς, *Λιθικά*, στίχ. 116. Πρβλ. αὐτόθι: *πελώριος θῆρ* (στίχ. 127), *ὀλός δράκων* (στίχ. 132) καὶ *δαφρινός θῆρ* (στίχ. 141). *Orphica*, σελ. 376, 377.

⁵¹ Ὀρφῶς, ἐνθ' ἀνωτ., στίχ. 129.

⁵² Στίχ. 157–161, σελ. 378.

⁵³ Στίχ. 156.

πατήρ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς αὐτοῦ αἰεὶ μόσχον ἄγεσκειν πρὸς ἀμύντορα (τοῦ παιδὸς) βωμόν⁵⁴. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ὁ Ὁρφεύς, συνεχίζων τὴν ἐκ πατρὸς παράδοσιν, ἄγει μόσχον/εἰαρινόν⁵⁵.

Ἐκ τοῦ μύθου τούτου κρατοῦμεν τὰ κάτωθι: Τό ὕδωρ ρεῖ ἀενάως ἡ δὲ βλάστησις ἀνετηρεάστως εὐδοκιμεῖ. Δράκων φονεύεται καὶ παῖς σώζεται. Ὁ κρεῖων Φαεσίμβροτος⁵⁶ οὐδεμίαν ἔχει συμμετοχὴν εἰς τὸν φόνον τοῦ δράκοντος, ὁ βωμός ὁμῶς τοῦ φαεσιμβρότου ἀνακτος λογίζεται ὡς ἀμύντωρ τοῦ παιδὸς. "Ἀπαξ καθ' ἑκαστον ἐνιαυτὸν ἄγεται πρὸς τὸν βωμόν μόσχος εἰαρινός.

Αἱ παραλλαγαὶ τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Σκρᾶ α' καὶ β' μειονεκτοῦν ἐναντι τοῦ παραμυθιοῦ, διότι ἔχουν ἀπολέσει προτασσόμενον ἐν αὐτῷ θέμα περὶ θανατώσεως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἥρωος τῆς λάμιας ἡ ὁποία "τρῶει μῆλα" (mancă mișci)⁵⁷, ἥτοι τοῦ Λάδωνος. Ἐνεκα τούτου, μόνον μέσῳ τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Σκρᾶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκαλύπτεται ἡ ταυτότης τοῦ ἥρωος, ἀφ' ἑτέρου δὲ πιστοποιεῖται ταύτισις τῆς "λάμιας" ἡ ὁποία ἐκράτει "τό νερό τῆς βρύσης" πρὸς τὴν ὕδραν, ἡ ὁποία ἐν τῷ τῆς Λέρνης ἔλει ἐκτραφεῖσα, ἐξέβαινε εἰς τὸ πεδῖον καὶ τὰ τε βοσκήματα καὶ τὴν χώραν διέφθειρεν⁵⁸.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω ταύτισιν, ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα παρέχει ἡ παραλλαγή α': Ἐνῶ ὁ ἥρωας καὶ ἡ βασιλοπούλα κάθονταν κοντὰ στή βρύση "ἡ γῆ ἄρχισε νά σκάζει... ἡ λάμια βγαίνει ἀπὸ τὸ χέρσο" (rimintu cătso si creapă... jasi lamn'a din ugoară)⁵⁹. Τό "χέρσο" τοῦτο δὲν εἶναι, βεβαίως, ἡ χέρσος τῆς αἰσχυλεῖου παραδόσεως, ἀλλὰ ξηρός, ἀνυδρὸς τόπος, οἷος καθίσταται ὁ τόπος τοῦ ὁποῦ "λάμια πίνει ὅλο τὸ νερό": τὴν "λάμιαν" ταύτην ὁ ἥρωας φονεύει μέ "γάντζο" (buzdugán), συνεχίζων τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου παραδιδομένην ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Διὸς παῖς Ἡρακλῆς ἐφόνευσεν τὴν Λερναίαν ὕδραν χρυσέαις ἀρπαις⁶⁰.

Τὴν συγχώνευσιν τῶν δύο δρακοντοκτονιῶν διησυκόλυναν, πιστεῶν, δύο τινά: τὸ αὐτὸ εἶδος τοῦ κακωτικοῦ ὄντος ἀμφοτέρων, ὕδρα, καὶ ἐπιπροσθέτως ὁ αὐτὸς δρακοντοκτόνος, ὁ Ἡρακλῆς.

Περὶ τοῦ Ἡρακλέους ὁ Καθηγητὴς Δ. Κανατσούλης ἐδίδαξεν ὅτι ἦτο ὁ προσφιλέστατος θεὸς τῶν Μακεδόνων⁶¹.

⁵⁴ Στίχ. 151.

⁵⁵ Στίχ. 153–154.

⁵⁶ Ἐκ τοῦ στίχου 164, σελ. 378.

⁵⁷ Μ.Γ. Παπαγεωργίου, *Παραμύθια...*, Α, ἀρ. 2, ἐνότης Ι, σελ. 16–17, 18–19.

⁵⁸ Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη, II 5,2 (τόμ. Ι, σελ. 186, 188). Πρβλ. Παπαγεωργίου, *Παραμύθια...*, Β, σελ. 303.

⁵⁹ Th. Capidan, *Meglenoromânii II*, ἀρ. 73, πρῆφ. 13, σελ. 119.

⁶⁰ Εὐριπίδου, *Ἰων*, στίχ. 190–191 (Euripidis Fabulae. Recognovit brevique adnotatione critica instruit Gilbertus Murray. Tomus II, Oxonii, 1966).

⁶¹ Δ. Κανατσούλης, "Ἡ μακεδονικὴ πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανισεῶς τῆς μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Δ. Περὶ τῆς λατρείας", *Μακεδονικά*, τόμος πέμπτος, 1961–1963, σελ. 86–87.

Πρός τόν θεόν τοῦτον ἐταυτίσθη ὁ Ἅγιος Μόδεστος, ὁ ὁποῖος, συμφώνως πρὸς ἐπιχώριον ἐν Σκρᾷ πίστιν, τήν 18. Δεκεμβρίου φονεύει τήν λάμιν, ἡ ὁποία "δηλητηριάξει τό νερό" (au utrunjăsti ăra), τό ὁποῖον πίνουν "τά ζωντανά" (vitili)⁶².

Πιστεύω ὅτι ὑπό τῶν ἀπλοϊκῶν ποιμένων τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ἀπεδόθη — ἐν Λέρνῃ καί ἀλλαχοῦ — εἰς ὕδραν καί ἐν ἀρρήκτῳ συνελεῖται εἰς τήν διαδεχθεῖσαν τήν ὕδραν λάμιν τοῦ Ἁγίου Μοδέστου ἡ εὐθύνη τῆς πάχνης, ἡ ὁποία ἐπικαθῆται ἐπὶ τοῦ χόρτου τῶν βοσκοτόπων καί προκαλεῖ θανατηφόρον ἀσθένειαν εἰς τά πρόβατα. Τήν ἀσθένειαν ταύτην οἱ κάτοικοι τοῦ Σκρᾷ ὀνομάζουν ambrumări⁶³.

Ὁ Καθηγητής Στέφ. Δ. Ἡμελλος ἔχει καταγράψει ἐν Νάξῳ ἀρχαιοτάτην παράδοσιν περὶ τοῦ Ἁγίου Μοδέστου ὡς δαμαστοῦ τῶν "ἄγριων βοδιῶν"⁶⁴. Τήν παράδοσιν ταύτην συμπληρώνει παραμῦθι τῆς Λαγκαδιᾶς, βλαχοφώνου χωρίου κατέχοντος τήν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ὁρμας⁶⁵, Δ.-ΒΔ. τοῦ Σκρᾷ, ὑπό τόν τίτλον: Lamn'a cu șapți capiti "Ἡ Λάμια μέ τά ἑπτὰ κεφάλια"⁶⁶. Τοῦ παραμυθιοῦ τοῦτου ὁ ἀνώνυμος ἥρως, ὡς καί ὁ ἥρως τοῦ προαναφερθέντος παραμυθιοῦ τοῦ Σκρᾷ καί τῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ α' καί β', εἶναι ὁ ταυτιζόμενος πρὸς τόν Ἅγιον Μόδεστον Ἡρακλῆς⁶⁷. οὗτος ἀναχωρεῖ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ "ἄλογο" (ca) καί

⁶² Μ. Γ. Παπαγεωργίου, *Παραμῦθια...*, Β, σελ. 306–307. Ἡ πίστις αὕτη ἔχει εὐρείαν διάδοσιν: Εἰς τόν Δρυμόν τῆς Μακεδονίας τήν 18. Δεκεμβρίου "γιουρτάζουν τ' βόδια" (Μιχ. Χρ. Σλίνη, "Αγροτικά ἔθιμα Δρυμοῦ Μακεδονίας", *Λαογραφία IB*, σελ. 94)· εἰς τήν Θράκην ἐπακρατεῖ ἡ πίστις ὅτι "οὐ Ἄη Μόδιστους εἶναι γιά τά μιάλα πράματα κ' ὅσιν ἔχιν μιάλα ζῶα, φιλάνιν ἄρτους κι παίρνιν τ' αδιδερν ἀπού τν ἔκκλησία, τόν τριβνι στον γιαρμά να τούν φαν τα πράματα, να σταθοῦν γιρα" (Θανάση Κιζλάρη, "Αγροτικός βίος τῶν Θρακῶν", *Λαογραφία IB*, σελ. 393). Ἐν τούτοις, εἰς τήν Θράκην καί ἀλίν, "Τ' αἱ Μόδεστου (16 Δεκ.) ὅσοι εἴχανε ζῶα, βουβάλια, ἀγελάδια, βόδια, πρὸ β α τ α, τά πάγαιναν στήν ἔκκλησία τ' αἱ Γιώργη. Ἐκεῖ τά βλογοῦσε ὁ παπάς, ἔψαλνε ἀγιασμό καί τά φώτιζε" (Ε. Σαράντη-Σταμούλη, "Προλήψεις καί δεισιδαιμονίες Θράκης", *Λαογραφία II*, σελ. 111–112 (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μου). Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης ἀνταποκρινόμενος εἰς τήν πίστιν ταύτην, συνέθεσεν εὐχὴν ἀπευθυνομένην πρὸς τόν Ἅγιον Μόδεστον καί "λεγομένην εἰς πᾶσαν θανατηφόρον ἀσθένειαν τῶν ζώων". Αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς: "Θαύμασον ἐκλάμπων πάση τῇ γῇ, νόσων καί κινδύνων διασώξεις πᾶσαν ψυχὴν καί τὰς τῶν θρεμμάτων φθοροποιούς μολύνσεις ταχέως καταπαύεις τῇ ἐπισκέψει σου" (Συναξαριστής, τόμος δευτέρος, Νοέμβριος–Δεκέμβριος, σελ. 514 καί σημ. 83 (σελ. 337)).

⁶³ Ἡ φράσις olli si a mbrumări σημαίνει: "τά πρόβατα ἔφαγαν χόρτο μέ πάχνη καί ψόφησαν".

⁶⁴ Τήν παράδοσιν περιέλαβεν ὁ καθηγητής κ. Δημ. Σ. Λουκάτος εἰς τὰ *Συμπληρωματικά τοῦ Χειμῶνα καί τῆς Ἀνοιξῆς. Λαογραφία–Παράδοση 5*, Ἀθήνα, 1985. Βλ. σελ. 61 καί σημ. 1.

⁶⁵ Οὕτως κατὰ τήν ἐκτίμησην τῶν Η. καί R. Kiepert, τοὺς ὁποίους ἀκολοῦθῶν ὁ Β. Κ. Κολοκοτρώνης, *Μελέτη περὶ ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων τοπωνυμίων. Μετά τινων παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους*, Ἀθῆναι 1925, σελ. 15, ἔχει προτείνει τήν μετονομασίαν τοῦ χωρίου εἰς Ὁρμαν.

⁶⁶ Th. Capidan, *Meglenoromânii II*, ἀρ. 28, σελ. 55–56. Πρβλ. Μ. Παπαγεωργίου, *Παραμῦθια...*, Β, σελ. 301 καί 302.

⁶⁷ Μ. Παπαγεωργίου, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 305, 306 καί 307. Ὁ ἀριθμὸς ἐπτά τῶν κεφαλῶν τῆς "λάμιας" κατὰ τό παραμῦθι τῆς Λαγκαδιᾶς καί τοῦ "φιδιοῦ" κατὰ τήν παραλλαγὴν β' (Th. Capidan, ἀρ. 74) τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Σκρᾷ, ἀν καὶ ἀμάρτυρος (βλ. σχετικῶς Γιάννη Ἀναστασίου, "Ἡρακλῆς. Ἡ Λερναία ὕδρα", *Ἑλληνικὴ Μυθολογία*, τόμ. 4, Ἡρακλῆς–Πανελλήνιες Ἐκστρατείες, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1986, σελ. 37 β), δὲν ἐμποδίζει, νομίζω, τήν ταύτισιν καί τῆς λάμιας καί τοῦ φιδιοῦ πρὸς τήν Λερναίαν ὕδραν.

"λιοντάρι" (răslan)· "στήν ακροποταμιά" (la mardzine di vali) συναντᾷ κορίτσι πού θέλει νά πάρει νερό ἀπό τό ποτάμι, ἀλλά φοβᾶται, διότι "ἔχει μία λάμια" (ari ună lamnă). "Όταν ἦλθε ἡ λάμια, ὁ ἥρωας "ἀμόλησε τό λιοντάρι καί ἔβγαλε τό σπαθί" (dizligo răslanu și scoasi călotșca)· ... τήν πέτυχε καί "τῆς ἔκοψε τά ἑπτὰ κεφάλια καί τίς ἑπτὰ γλώσσες καί πῆρε τίς γλώσσες μαζί του" (al' tăl' o șapți capiti și șapți limb și limbili li lo cu jeț)⁶⁸.

Δέν θά ἡδυνάμεθα νά θεωρήσωμεν τόν ἥρωα τοῦ παραμυθιοῦ τῆς Λαγκαδιᾶς ὡς δαμαστήν τοῦ Ἰππου, ἀν οὗτος κατά τήν μετάβασιν εἰς τόν τόπον τοῦ ἄθλου ὄχι μόνον εἶχεν μεθ' ἑαυτοῦ καί Ἰππον καί λέοντα, ἀλλά καί ἔλυσε τόν λέοντα, ἵνα ἐπιτεθῇ ἐκεῖνος πρῶτος κατά τῆς λάμιας.

Ὁ διδάκτωρ τῆς Φιλολογίας κ. Γιάννης Ἀναστασίου παρετήρησεν ὅτι ἡ σειρά τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους "δέν εἶναι ἡ ἴδια στίς διάφορες πηγές ἐκτός ἀπό ὀρισμένους, ὅπως τό λιοντάρι τῆς Νεμέας καί ἡ Λερναία ὕδρα πού εἶναι π ἄ ν τ α σ τ ῆ ν ἄ ρ χ ῆ"⁶⁹.

Ἐπειδὴ τό ἄσμα ἔχει τήν δύναμιν νά συντηρῇ τήν ἀρχαίαν μνήμην καί ἐπειδὴ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ δημῶδη ἄσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐμφανίζουν ὡς ὑπεύθυνον διὰ τό νεροκράτημα "δράκον λέοντα" ἢ "θεριό λιοντάρι" ἢ, ἀπλῶς, "λιοντάρι"⁷⁰, πιστεύω ὅτι ἐκ τῶν δύο ἀχωρίστως εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς προτασσομένων ἄθλων ὁ πρῶτος, τελούμενος κατά τό θέρος ἔνεκα παρατάσεως τοῦ καύσωνος ὀφειλομένης εἰς ἰδιαιτέρας κλιματολογικάς κατά τόπους συνθήκας, ἀντικατέστησε τόν ἄθλον τοῦ ἔαρος, ὅστις ἐτελείτο ἔνεκα παρατάσεως τοῦ παγετοῦ, ὅμως τήν εὐθύνην τοῦ καύσωνος ἔφερεν, ἀντὶ ὕδρας, λέων — κατά τήν προτίμησιν τῆς γλυκύτατης καί ἀξέχαστης Ἀλκῆς Κυριακίδου-Νέστορος: τό "θεριό", ὁ "δράκοντας τῆς ζέστης πού βγάνει φλόγες ἀπ' τό στόμα-του"⁷¹ — τοῦτο δέ σημαίνει ὅτι ὁ ἄθλος τῆς Νεμέας πρέπει νά λογίζεται ὡς ἡ θερινή παραλλαγή τοῦ ἄθλου τοῦ ἔαρος. Τόν ἄθλον τοῦτον ὡς καί τόν ἀχωρίστως εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς φερόμενον ὡς δεύτερον, τῆς Λέρνης, ἐτέλει, πιστεύω, κατά τοὺς προηρακλείους χρόνους ὁ φέρων διάφορα κατά τόπους προσηγορικά καί κύρια ὀνόματα φαεσίμβροτος ἀναξ, τό δέ ὄνομα Ἀλκαῖος, μέ τό ὅποῖον ἐτιμᾶτο ἀρχικῶς ὁ Ἡρακλῆς ἐν Θήβαις⁷², ὑπῆρξεν ἐν ἐκ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων τὰ ὅποια εἶχεν ἀποκτήσει ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος θεός, ὑπαινισσόμενον πιθανῶς τήν

⁶⁸ Σημειωτέον ὅτι ἐκ Λαγκαδιᾶς προέρχεται παραμῦθι ὑπὸ τόν τίτλον: Fitșoru di ampirat, divu uom și răpca "Τό βασιλόπουλο, ὁ ἀγριάνθρωπος καί ἡ ἀράπισσα" (Th. Capidan, *Meglenoromânii* II, ἀρ. 85, σελ. 135-137), τό ὅποῖον ἀνάγεται εἰς ἔπος μέ κεντρικόν ἥρωα τόν Πηλέα. Βλ. σχετικῶς Μ. Παπαγεωργίου, *Παραμῦθια*, Β, σελ. 408-409.

⁶⁹ Γιάννη Ἀναστασίου, *ἔνθ' ἄνωτ.*, σελ. 31 α (ἡ ὑπογράμμισις ἰδικῇ μου).

⁷⁰ Ν. Πολίτου, "Τά δημῶδη ἑλληνικά ἄσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου", *ἔνθ' ἄνωτ.*, σελ. 189.

⁷¹ Ἀλκῆς Κυριακίδου-Νέστορος, *Οἱ Δώδεκα Μῆνες. Τά Λαογραφικά*, Μαλλιάρης-Παυδεῖα, ἔκδοσις Α', 1982, σελ. 58.

⁷² Martin P. Nilsson, *Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der Attischen*, Darmstadt, 1957, Milano Reprint, 1975, σελ. 447, σημ. 1.

ιδιότητα αὐτοῦ ὡς δαμαστοῦ τοῦ δάμνου⁷³ καί ἄλλων ἀγρίων ζώων. Καί ἐπειδή ὁ δαμάσας τόν ἵππον κατ' ἀνάγκην ὑπῆρξεν καί ὁ πρῶτος *ἱππότα*, προκαλεῖ πράγματι δέος ἡ ἀπλότης μέ τήν ὁποίαν οἱ Ἀργεῖοι ἀπέθεσαν ἐν ἐνί στίχῳ ἄσματος τήν μνήμην τῆς ἀρχαιοτάτης πίστεως: "Ἄγιε μου Γιώργη στρατηγέ καί π ρ ὠ τ ε καβαλλάρη"⁷⁴.

Τόν ἄθλον τοῦ ἔαρος (ἡ τοῦ θέρους) ὁ ἀρχαῖος "καβαλλάρης" θεός ἐξετέλει *πρός Ἡῶ τ' Ἡέλιόν τε*⁷⁵ —οἱ αὐτοί Ἀργεῖοι ἐν δυοῖ στίχοις τοῦ αὐτοῦ ἄσματος ἀπέθεσαν καί αὐτήν τήν μνήμην: "Σηκώθηκε (ὁ Ἅγιος Γεώργιος) ἀ ν α τ ο λ ι κ ᾶ καί κάνει τό σταυρό του/τοῦ βάρεσε (τοῦ θεριοῦ, τοῦ δράκου τοῦ μεγάλου) μιά κονταριά, τοῦ κόβει τό λαιμό του"⁷⁶ — ἐνῶ ἕνα ἀκόμη ἄθλον — κατὰ τό παραμῦθι τοῦ Σκρά αὐτόν πρῶτον — ἐξετέλει *πρός ζόφον*⁷⁷, εἰς περίοδον τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ τήν ὁποίαν ὑπῆρχον καρποί ἐπὶ τῆς μηλέας. Ἐν συνεχείᾳ *βαπτίζετο ἐς ὠκεανοῖο ρόον*⁷⁸, ὡς δυνάμεθα νά συμπεράνωμεν ἐκ τῆς περιγραφῆς, κατὰ τήν παραλλαγὴν α' τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Σκρά, τῆς καταβάσεως τοῦ ἥρωος διὰ μέσου ὕδατινῆς ὁδοῦ "σ' ἕναν ἄλλο κόσμον, κάτω ἀπὸ τῇ γῇ", καί ἐκ τοῦ ὠκεανοῦ ἀνεδύετο προκειμένου νά ἐκτελέσῃ τόν δεύτερον ἄθλον, τοῦ ἔαρος ἢ, καθ' ὑπέρβασιν, τοῦ θέρους, ἀποκλειομένης τῆς ἐκτελέσεως ὑπ' αὐτοῦ τριῶν ἄθλων, ἱσαρίθμων πρὸς τὰς *ῥας* τοῦ ἐνιαυτοῦ⁷⁹ ἕνεκα τῆς ἡλιακῆς αὐτοῦ φύσεως, ἡ ὁποία συνάπτεται πρὸς τό νυχθήμερον καί πρὸς τήν ἀντιστοιχον διαίρεσιν τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς δύο μέρη.

Ἐπειδὴ ἡ μακροτέρα πορεία εἰς τόν κόσμον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τυγχάνει ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἀενάως ἐπαναλαμβανομένη, ὁρατὴ μὲν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς πρὸς τήν δύσιν, ἀόρατος δὲ ἀπὸ τῆς δύσεως πρὸς τήν ἀνατολήν, καί ἐπειδὴ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους ὁ ἵππος ἀπετέλει τό μόνον μέσον διὰ τήν μετάβασιν εἰς μακρυνοὺς τόπους⁸⁰, πιθανώτατα οἱ ἀπλοῖκοι ἀνθρωποὶ ἐφαντάσθησαν ὅτι ὁ φαεσίβροτος ἀναξ ἐδάμασε τόν ἵππον διὰ νά ἔχῃ αὐτόν βοηθόν· διὰ νά δύναται νά ἀποκοιμᾶται κατὰ τήν διάρκειαν τῆς διελεύσεως διὰ μέσου τοῦ "ἄλλου κόσμου" καί, βεβαίως, δέν εἶναι τυχαῖον ὅτι συχνάκις ὁ δρακοντοκτόνος ζητεῖ ἀπὸ τῆ "βασιλοπούλα" νά τόν *ξ υ π ν ῆ σ ε ι*,

⁷³ Γιώργου Καφαντζί, "Φυλές τῆς περιφέρειας Σερρών. 1. Κατὰ τοὺς προϊστορικούς χρόνους. Πελασγικὸ Λεξιλόγιον", *Σερραϊκὰ Χρονικά*, τόμ. 5, 1969, σελ. 13.

⁷⁴ "Τραγοῦδια τῆς Αἰγίνης, τοῦ Ἀργους καί ἄλλων τόπων συλλεχθέντα ὑπὸ Παναγ. Δ. Σεφερλή", *Λαογραφία* Δ', ἀρ. 11, σελ. 66–67.

⁷⁵ Ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας, ι 26 (Homeri Opera. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Thomas W. Allen, Tomus III, Editio altera, Oxonii, 1954).

⁷⁶ "Τραγοῦδια τῆς Αἰγίνης", ἐνθ' ἀνωτ., στίχ. 37–38.

⁷⁷ Ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας, ἐνθ' ἀνωτ., αὐτόθι.

⁷⁸ Ἐκ τῶν Ἀργοναυτικῶν τοῦ Ὀρφέως, στίχ. 514, Orphica, σελ. 104.

⁷⁹ Βλ. σχετικῶς Ὀμηρικὸν ἔμνον εἰς Δήμητραν, Homers' opera, II, σελ. 2–20, στίχ. 399–400.

⁸⁰ Ἐνεκα τούτου οὐδεμίαν προκαλεῖ ἐκπλήξιν ἡ Κοιτὶς Λητώ (Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς Δῆλον, στίχ. 150) ὅταν *τειρομένη ᾠδῶσι* (στίχ. 61) κατὰ τήν διάρκειαν τοῦ μακροῦ αὐτῆς κατὰ Καλλιμάχον ταξιδίου αἰφνυδῶς ἀναφωνῇ: *ὦ πάτερ, οὐ μὴν ἵππον ἀέθλιον ἀμφιβέβηκας/ἡ ρά τοι ᾠδ' αἰεὶ ταχινό πόδες; ἡ ἐπ' ἐμῆτο/μούνον ἐλαφρίζουσι; πεποίησαι δέ πέτεσθαι/ σήμερον ἐξαπίνης;* (στίχ. 113–116).

δταν ἐμφανισθῇ ὁ δράκων⁸¹, ἀφυπνίζεται δέ συνήθως ἀπὸ τὸ δ ἄ κ ρ υ τῆς "βασιλοπούλας"· τὸ νῆμα προφανῶς⁸².

Τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ ἀρχαίου ἡλιακοῦ θεοῦ δὲν ἠνέχθησαν οἱ ρηξικέλευθοι προορφικοί θεολόγοι, οἱ ὅποιοι δι' ἑαυτοὺς μὲν ἐταύτισαν τὸν Δία πρὸς τὸν Αἰθέρα⁸³, ὁμῶς διὰ τοὺς ἀπλοϊκοὺς πιστοὺς προώθησαν αὐτόν εἰς τὴν πρώτην θέσιν ὡς ὑέτιον καί, διὰ νά μὴ προκαλέσουν ταραχὴν εἰς τὰς ψυχὰς των, ὥρισαν ὅπως ὁ ἀρχαῖος φαεσίμβροτος ἀναξ: 1. καταστῇ υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ παραμείνῃ ὡς *Ἡρακλῆς Μήλων*, ἥτοι ὡς προστάτης τῶν προβάτων ἀπὸ τῆς θανατηφόρου ἐκ πάχνης ἀσθενείας, ἐκτελῶν πρὸς ζόφον τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο ἄθλων τοῦ ἐνιαυτοῦ, τιμᾶται δέ προφάσει τῆς χρονικῆς περιόδου ἐκτελέσεως τοῦ ἄθλου διὰ προσφορᾶς *ὠραίου μήλου* φέροντος *κάρφη*... *τέτταρα*, *δῆθεν τοὺς πόδας* καὶ ἕτερα δύο, *τὰ κέρατα*, ὡς προβάτου⁸⁴. 2. ἀντικατασταθῇ, ὡς θεὸς τοῦ ἥους, ὑπὸ τοῦ Λητοῖδου Ἀπόλλωνος.

Ἵνα πατάξουν τὴν μὴ ἀνεκτὴν ἀρχαίαν πίστιν εἰς τὴν περιοδικὴν καθ' ἑκαστον ἔαρ ἐκτέλεσιν τοῦ ἄθλου τῆς θανατώσεως τῆς ὕδρας τοῦ παγετοῦ, ὥρισαν ὡς γενεθλίον τῆς μητρὸς τοῦ νέου θεοῦ γῆν νῆσον κειμένην *κατὰ τὰς ἄρκτους* καὶ κατοικουμένην ὑπὸ τῶν *ὑπερβορέων*, ὀνομασθέντων οὕτως *ἀπὸ τοῦ πορρωτέρω κείσθαι τῆς βορείου πνοῆς*, ἐνῶ εἰς τὸν ἴδιον παρεχώρησαν τὴν κυριότητα *τεμένους καὶ ναοῦ* ἐπὶ τῆς γενεθλίου τῆς μητρὸς γῆς· συνέδεσαν οὕτως αὐτόν πρὸς τινα χώραν, ἡ ὁποία *διττοὺς κατ' ἔτος ἐκφέρει καρπούς*⁸⁵, διότι, ὡς ἐξυπακούεται, τυγχάνει ἀγνωστος ἐν αὐτῇ ὁ παγετός, ἥτοι τὸ κακωτικόν ὃν τὸ ὅποῖον κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν κατακρατεῖ τὸ ὕδωρ, καὶ καθιέρωσαν, ἀντὶ τῆς περιοδικῆς δρακοντοκτονίας, περιοδικὴν καθ' ἑκαστον ἔαρ ἀφιξίν τοῦ θεοῦ

⁸¹ Ἐπὶ παραδειγματι, κατὰ τὴν παραλλαγὴν β' τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Σκρᾶ λέγει πρὸς αὐτήν: "δταν βγεῖ (τὸ φίδι) νά μέ ξυπνήσεις" (con s- jasä (saprill), s- mi distäts).

⁸² Ἐπειδὴ κατὰ τινα παράδοσιν ἐκ Κερασσίδος τοῦ Πόντου ὁ ἥλιος "ἕναν ὀμμάτιν ἔσ' εἰ" (Ν. Πολίτου, *Μελέται... Παράδοσεις, Μέρος Α'*, σελ. 127, ἀρ. 230 "'Ὁ ἥλιον καὶ ὁ φέγγον"), μετ' ἐπιφυλάξεως διατυπώνω τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ὁ δρακοντοκτόνος ἀναξ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος – κατὰ τὴν ἀντίληψιν μερίδος ἰσως τῶν Ἑλλήνων – ὑπῆρξε *τριόφθαλμος*, οἷος ὑπῆρξεν ὁ ἱππεύων μονόφθαλμον ἱππον Ὁξυλος (Α.Κ. Καραδημητρίου, "Οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς καὶ οἱ χρησμοί", *Μακεδονικά*, τόμος εἰκοστός ἔκτος (1987–1988), Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 129). Οἱ κάτοικοι τοῦ Σκρᾶ πιστεύουν ὅτι "δταν χάσει τὸ ἕνα μάτι τὸ ἄλογο, τὸ φῶς πηγαίνει στὸ ἄλλο μάτι καὶ βλέπει πῶς πολὺ" (ca s- la pierdä ünu uoc'ü cañ, vñjela si dütsi la lāntu uoc'ü si vñdä maj mult) (Δ. Μανώλη). Παραλλάσσουσα τὸ σκεπτικόν τοῦτο, ὑποθέτω ὅτι ὁ τετραβάμοσι ποσὶ ἀενάως διὰ μέσου τοῦ αἰθέρος καὶ τοῦ ὠκεανοῦ διερχόμενος ἀρχαῖος ἀναξ ἱσπευεν ἱππον μονόφθαλμον, ὁ ὁποῖος ἐβλεπεν καλῶς πάντα πρὸς τὴν αὐτὴν πλευρὰν καὶ δὲν ὑπῆρχε φόβος νά ἀλλάξῃ πορείαν, ὡς αἰὶς ὁ ἀναβάτης του ὑπέκλυτε εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἵππου.

⁸³ Ὁ Καθηγητὴς κ. Ε. Ν. Ρούσσος (Θεοὶ τοῦ οὐρανοῦ. Ἑλληνικὴ Μυθολογία, Γενικὴ ἐποπτεία Ι.Θ. Κακριδῆς, τόμ. 2, Οἱ Θεοί, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1986, σελ. 228 α) δέχεται ὅτι "σε πρώτη μορφῇ λατρείας οἱ πιστοὶ του (του Διὸς) τον δέχονταν σαν τον Αἰθέρα, δηλαδή τη φωτεινὴ, ὅπως πίστευαν, μᾶζα που γεμίζει τον οὐράνιο χώρο".

⁸⁴ Περὶ τῆς ἰδιοτύπου ταύτης λατρείας, ἡ ὁποία ἠσκέτο ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ, βλ. Μ. Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 448 καὶ σημ. 2.

⁸⁵ Ἐκατοῖς καὶ τινες ἕτεροι παρὰ Διοδώρῳ, Π 47, 1–2, (F. Vogel, Τόμ. Ι, 1964, σελ. 244 κ.ἐ.).

εἰς τήν Ἑλλάδα⁸⁶ ὡς κομιστοῦ τοῦ ἔαρος, ἐξασφαλιζομένης διά μόνης τῆς παρουσίας αὐτοῦ τῆς τροφῆς τῶν βοσκημάτων⁸⁷, καί ἀποδημίαν αὐτοῦ εἰς τήν γενέθλιον τῆς μητρὸς γῆν πρὸς διαχειρίσιν⁸⁸. Ἐπίσης ἀπεφάσισαν ὅπως *ἰρὰ ἐκ τῶν ἐξ ὑπερβορέων ἐν καλᾷ πυρῶν ἐνδεδεμένων* ἀγωνταί καί πρὸς τήν *μηλοδόκον Πυθῶνα*⁸⁹, ἵνα τιμᾶται ἐκεῖ, ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου καί ἐπιμελῶς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα ἀποσιωπούμενου *πυθίου Ἀνακτος*⁹⁰, ὁ νέος ὑπερβόρεος ἐκ μητρὸς θεὸς ὡς πύθιος ἀναξ, ἔχων τό ἱερὸν ζῶον τοῦ προκατόχου ἀνακτος, τὸν πύθωνα — τὸν γνωστὸν *ὄφιν* τοῦ θρακὸς *Ἥρωος* — σύμβολον "τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως"⁹¹.

Διὰ νὰ καταστήσουν τὸν Λητοῖδην Ἀπόλλωνα θεὸν τοῦ ἥρος ἀνυπερέβλητον, οἱ αὐτοὶ θεολόγοι ἐλάμπρυναν αὐτὸν μέ τήν αἴγλην τοῦ *κιθαρωδοῦ*⁹² καί ἐπέλεξαν τοὺς μουσικοὺς *κύκνους*⁹³, "πτihnά τῆς βορείου Εὐρώπης καί τῆς Ἀσίας ἀποδημητικά παρ' ἡμῖν"⁹⁴, διὰ τὰς μετακινήσεις αὐτοῦ μεταξὺ τῆς γῆς τῶν ὑπερβορέων καί τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Τὴν ἐξ ὑπερβορέων προέλευσιν τοῦ Λητοῖδου Ἀπόλλωνος προφανῶς ἐνεπνεύσθησαν Δῆλιοι θεολόγοι ἔχοντες ὡς πηγὴν τῶν ἐμπνεύσεών των ποιητικὰ ἔργα μυθοποιούντα τὰς ἀφηγήσεις *ἀλιπλόων* Δηλίων, οἱ ὅποιοι θὰ εἶχον πραγματοποιήσει ναυτικὰς πρὸς τὸν Πόντον ἐκστρατείας εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους προκαταλαβόντες τοὺς Μινύας⁹⁵, καί εἶναι εὐνόητον ὅτι ἐπέλεξαν τήν

⁸⁶ M. Nilsson, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 103.

⁸⁷ Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 50-52.

⁸⁸ M. Nilsson, *σύντομα*.

⁸⁹ Πινδάρου, Πυθ. III 27 (Pindari Carmina cum Fragmentis, Recognovit brevique adnotatione critica instruxit C.M. Bowra, Editio altera, Oxonii, 1968). Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Πανσανίου (II 24, 1-2) θυσία *ἀρνός* (τῆς) εἰς τὸν ναὸν τοῦ Δειραδιώτου Ἀπόλλωνος συνδέεται μέ τήν διαδικασίαν τῆς μαντικῆς καί εἶναι ἀσχετος πρὸς τήν θυσίαν *ἰρῶν ἐνδεδεμένων καλᾷ πυρῶν*.

⁹⁰ Ὁμ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 371-372. Τό αὐτό ἐπαναλαμβάνεται καί εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ παλαιοῦ τελφουσίου Ἀνακτος (στίχ. 385-386) καί τῆς νύμφης Τελφούσης, κατόχου παλαιῶν τίτλων κυριότητος ἐπὶ ἰερῶν πηγῶν τῆς βοιωτικῆς γῆς (στίχ. 263), τῆς ἀρχαίας σεληνιακῆς θεᾶς, ἡ ὅποια ἐτιμᾶτο ἐκεῖ ὑπὸ τό τοπικόν ὄνομα Τελφούσα.

⁹¹ Ἡ ἐπισήμανσις ἀνήκει εἰς τὸν I. Venedikov, "The Thracian Horseman", *Thracian Legends*, Sofia, 1976, σελ. 16, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ὄφιν, ὅστις εἰκονίζεται παρὰ τὸν Θράκα *Ἰππέα*, τὸν αὐτὸν ἀντικα, ὁ ὅποιος ὑπὸ τό προσωπορικόν *ἥρωος* ἐπεβίωσεν ἐν Θράκι.

⁹² Ὁμ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 131.

⁹³ Σαυφοῦς, ἀπόσπ. 208 (Loeb, σελ. 190). Ἀλκαίου, ἀπόσπ. 307 (c) (Loeb, σελ. 354). Ἀναφέρεται εἰς ἀφιξιν *θέρους* τό *μέσον*, καλυπτομένου οὕτως τοῦ χρόνου ἐκτελέσεως τοῦ ἄθλου τῆς θανατώσεως τοῦ λέοντος). Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 5. Πρβλ. M. Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 104, περὶ ὕμνων κλητικῶν καί ἀποτειμπτικῶν.

⁹⁴ Ν.Δ. Παπαγιαννοπούλου, "Κύκνος ὁ ἄγριος ἢ μουσικός", λήμμα κύκνος, ὁ, *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 15ος, σελ. 367 γ.

⁹⁵ Σπαράγματα τῶν ἔργων ἐκείνων εἶναι φανερόν ὅτι ἐνεσωματώθησαν εἰς τὰ Ἀργοναυτικά τοῦ Ὀρφῆως: Πιθανῶς ἐκ τῆς ὑφισταμένης μεγάλης ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς πέραν τοῦ ὄρους Λάβου (Ἐμπούρης) ἐκτεινομένης εὐδαίμονος Ὑρκανίας (Α. Θ. Σαμοθράκη, Ὑρκανία, *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 23ος, σελ. 746 γ) καί τῆς ἐντεῦθεν αὐτοῦ ἐκτεινομένης λίμνης Οὐρμίας (Παγκόσμιος Λαογραφικὴ καί Γεωγραφικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἐποπτεία Γ. Μέγα, Ἀσία, Ἰράν (Περσία), σελ. 443 α) — πιθανώτατα καταλαμβάνουσας κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους

νήσον Δῆλον ὡς γενέθλιον αὐτοῦ γῆν. Μὲ τοὺς Δηλίους ἐκείνους θεολόγους συνειργάσθησαν Ἀθηναῖοι θεολόγοι καὶ διὰ τοῦτο περὶ τῶν ὑπερβορέων παραδίδεται πρὸς τοὺς Ἕλληνας οἰκειότατα διακεῖσθαι, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ Δηλίους ἐκ παλαιῶν χρόνων παρεληφότας τὴν εὐνοίαν ταύτην⁹⁶.

Πιθανῶς εἰς Ἀθηναίους θεολόγους ἀνήκουν τρεῖς προτάσεις· αἱ προαναφερθεῖσαι περὶ προτάξεως τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ὡς ὑέτιου καὶ περὶ διατηρήσεως τῆς λατρείας τοῦ παλαιοῦ ἀνακτος ὡς Ἡρακλέους, υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ προστάτου τῶν μῆλων κατὰ τὴν περίοδον τῆς πάχνης καὶ ἑτέρα τρίτη, παραδιδόμενη ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου, περὶ ἐγκαταστάσεως τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς υἱοῦ τοῦ Δωδωναίου, προφανῶς, Διὸς εἰς τὸ ἐπὶ Παρνησοῦ γαῖαν μαντεῖον ὡς μάντεως τετάρτου, μετὰ τὴν πρωτόμαντιν Γαῖαν, τὴν θυγατέρα αὐτῆς Θέμιν καὶ τὴν ἄλλην τιτανίδα θυγατέρα Φοῖβην⁹⁷, ἵνα μέσῳ τῆς χρησιμοδοσίας ἡ μελοδόκος Πυθῶ, κειμένη εἰς κεντρικὴν θέσιν τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἡπειρωτικῆς καὶ νησιωτικῆς, καταστῇ κέντρον ἐνιαίας πανελληνίου λατρείας.

Ὁ στόχος οὗτος ἐπετεύχθη, ὁμῶς ἡ πλίστις εἰς τὸν ἀρχαῖον ἀνακτα δὲν ἠφανίσθη (βλ. κατωτέρω) ὁ δὲ νέος ἀναξ, ἐνῶ ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καθόδου εἰς ἀναζητήσιν τόπου καταλήλου διὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ πρώτου χρηστηρίου ἀνθρώποισι ὑπεχρέωθη νὰ βαδίσῃ κατὰ γαῖαν⁹⁸, διέφυγεν πρὸς τὴν Θράκην ἐφιπτος⁹⁹ — ἀνεχώρησεν, πιθανῶς, ἐκ τῆς ἱπποτρόφου Θεσσαλίας, ἀν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν διὰ καὶ ἡ Ἀρτεμις ὡς Φεραία ἐτιμᾶτο ἐν Θεσσαλίᾳ "πέξῃ καὶ ἐφιππῇ"¹⁰⁰ — καὶ, τὸ ἐκπληκτικώτερον, ἐγένετο δρακοντοκτόνος:

Εἰς τὴν αἰσχύλειον παράδοσιν περὶ ὁμαλῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς τετάρτου μάντεως εἰς τὸ ἐπὶ Παρνησοῦ γαῖαν μαντεῖον προσκροῦει ἑτέρα παράδοσις, τοῦ Εὐριπίδου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπόλλων κατέλαβε τὸ μαντεῖον ἀφοῦ προηγουμένως ἐφόρνευσε δράκοντα φοβερόν τὴν ὄψιν — ποικιλόωντον οἰνωπὸν σκιερᾷ κατάχαλκον εὐφύλλῳ δάφνῃ, γᾶς πελώριον τέρας — ὁ ὁποῖος ἀμφεπε μαντεῖον χθόνιον¹⁰¹.

εὐρυτέραν ἔκτασιν — προήλθεν ὁ μῦθος περὶ ἀσπέτου ἄλμης (στίχ. 1072) καὶ Κρονίου ὠκεανοῦ (στίχ. 1085) ὡς καὶ περὶ μερόπων ὑπερβορέων (στίχ. 1086), κατοικοῦντων, προφανῶς, ἐν Ὑγκανίᾳ, πέραν τοῦ εἰργοντος τὴν ἀνατολὴν Ρυταίου ὄρους μετὰ τοῦ Καλπίου αὐχένος (στίχ. 1127–1128), Orphica, σελ. 104, 197, 200, 207. Αὐτονόητον τυγχάνει διὰ τοιαύτη ἐρμηνεία προϋποθέτει διεισδυσιν ποντοπλανητῶν Αἰγαιοπελαγητῶν εἰς τὴν ἐκτεινομένην πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πόντου ἐνδοχώραν ἢ συγκέντρωσιν πληροφοριῶν περὶ τῆς ἐνδοχώρας καὶ ἐπιστροφῇ διὰ τοῦ Βοὸς πόρου.

⁹⁶ Διοδώρου II 47, 4.

⁹⁷ Αἰσχύλου, Εὐμενίδες, στίχ. 17–18 καὶ 2–8. Aeschylus, Septem quae supersunt Tragoediae. Recensuit Gilbertus Murray. Oxonii, editio altera. Κατὰ τὸν Ἀπολλοδώρον, I 4, 1 (Loeb, σελ. 26), ὁ Ἀπόλλων ἦκεν εἰς Δελφοὺς χρησιμφοδούσης τότε Θέμιδος.

⁹⁸ Ὁμ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 215.

⁹⁹ Ivan Marazov, "Apollo, Dionysus, Orpheus", *Thracian Legends*, Sofia, 1976, σελ. 57.

¹⁰⁰ Ν. Παπαχατζῆ, Πανσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις. Βιβλίο 2. καὶ 3. Κορινθιακά καὶ Λακωνικά, σελ. 108, σημ. 3. (εἰς τὸ χωρίον II 10, 7).

¹⁰¹ Εὐριπίδου, Ἰφιγένεια ἡ ἐν Τάυροις, στίχ. 1245–1248, 1251 (Evripidis Fabulae, Recognovit brevique adnotatione critica instruit Gilbertus Murray, Tomus II, Oxonii, 1966).

‘Ο Ἀπολλοδώρος παραδίδει ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐφόνευσε τόν Πύθωνα ὄφιν — οὕτως ὀνομάζει τόν ποικιλόντων οἰνωπόν δράκοντα — διότι ἠμποδίζεν αὐτόν παρελθεῖν ἐπὶ τό χάσμα¹⁰².

‘Ο Πausanías περὶ τῶν ποιητῶν γενικῶς παραδίδει ὅτι υἱοθετοῦν τήν παράδοσιν περὶ ἀγῶνος τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς δράκοντα φρουροῦντα τό μαντεῖον, τήν ὅποیان συμπληροῦν προστιθέντες: δράκοντα... ἐπὶ τῷ μαντεῖῳ φύλακα ὑπὸ Γῆς τετάχθαι¹⁰³.

Μεταξὺ τῶν ποιητῶν τούτων δέν συμπεριλαμβάνεται ὁ ποιητής τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα, τοῦ 7. αἰῶνος¹⁰⁴, ὁ ὅποιος ἀγνοεῖ τόν δράκοντα ὁ ὅποιος ἐλέγχει τό χάσμα (ἢ φρουρεῖ τό μαντεῖον) καί ἀναφέρεται εἰς ἀγῶνα τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς δράκαιναν... *ζατρεφέα μεγάλην τέρας ἀγρίον πῆμα δαφινόν καί κακόν δήλημα*. Ἡ δράκαινα αὕτη ἐξή εἰς τά ὕδατα κρήνης καλλιρρόου, παρὰ τόν νηόν τοῦ θεοῦ, ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ, καί προεκάλει κακά πολλά εἰς τούς ἀνθρώπους καί εἰς τά μῆλα¹⁰⁵. ‘Ο ποιητής δέν προσδιορίζει ποῖα ἦσαν τά δεινά τά ὅποια προεκάλει ἡ δράκαινα αὕτη, ἐπειδή ὁμως διά τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπισημαίνει ὅτι μετὰ τήν κατατόξευσιν τῆς δρακαίνης¹⁰⁶ γαίης πολυφόρβου καρπὸν ἔδοντες (οἱ βροτοί) ἐνθάδ’ ἀγινήσουσι τεληέσσας ἐκατόμβας¹⁰⁷, ἐξυπακούεται ὅτι ἠμποδίζε τήν παραγωγὴν φορβῆς διά τά ἀγελαῖα ζῶα καί καρποῦ γαίης διά τούς ἀνθρώπους μέ “νεροκράτημα”.

‘Ο νηός τοῦ Ἀπόλλωνος πλησίον τοῦ ὁποῦ ἐλαβε χώραν ἡ θανάτωσις τῆς δρακαίνης ὑπῆρξεν ὁ τέταρτος κατὰ τήν παράδοσιν¹⁰⁸ — μετὰ τόν πρῶτον, ἐκ δάφνης, τόν δεῦτερον, ἐκ κηροῦ μελισσῶν, καί τόν τρίτον, ἐκ χαλκοῦ¹⁰⁹ — ἀλλά ὁ πρῶτος *κτιστοῖσιν λάεσσιν*, ἔργον τῶν ἀδελφῶν Τροφώνιου καί Ἀγαμήδους, υἱῶν τοῦ Ἐργίνου¹¹⁰.

¹⁰² Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη, I, 4,1. ‘Ο Διόδωρος εἰς τά μυθολογούμενα περὶ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν τά ὅποια παρεμβάλλει κατὰ τήν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων τοῦ β’ ἱεροῦ πολέμου (355–346 π.Χ.), ἂν καί παραθέτῃ πολλά στοιχεῖα περὶ τοῦ χάσματος, δέν ἀναφέρει δράκοντα ἐν σχέσει πρὸς τό χάσμα (Βιβλιοθήκη, XVI 26, C. Th. Fischer, τόμ. IV, 1964, σελ. 41). ‘Ο Erwin Rohde (Psyche I 133, 1) λαμβάνων ὑπ’ ὄψιν ὅτι τό χάσμα ὑποδηλοῖ “διαβίωσιν ὑπὸ τήν γῆν” ὅτι ἡ μορφή τοῦ ὄψεως “προσιδιάζει εἰς τά πνεύματα τῆς γῆς” ὅτι “εἰς τά πνεύματα τῆς γῆς ἀποδίδεται μαντική δύναμις” καί ὅτι “ὁ Τροφώνιος ἐπεφάνη ὡς ὄφιν καί ὁ Ἀσκληπιός ἐπίσης”, ἀποφαίνεται ὅτι “ὁ δράκων τῶν Δελφῶν ἀναμφισβητήτως ὑπῆρξεν ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ προαπολλωνίου δαίμονος τοῦ μαντείου”. Πρβλ. M. Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 151.

¹⁰³ Πausanίου, X 6,6.

¹⁰⁴ I. Θ. Κακριδῆ, Ὁ Ἀπόλλων, Ἑλληνική Μυθολογία, τόμος 2, Οἱ Θεοί, σελ. 144 α.

¹⁰⁵ Ὀμ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 298, 300, 302–304, 364.

¹⁰⁶ Στίχ. 357–358.

¹⁰⁷ Στίχ. 365–366.

¹⁰⁸ Πausanίου, X 5, 13. ‘Ο ἀρχαιολόγος κ. Ν. Παπαχατζής, Πausanίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Βιβλία 9. καί 10. Βοιωτικά καί Φωκικά, σελ. 290, σημ. 2, ἀναφέρει ὅτι ἐκάθ τό 548 π.Χ.

¹⁰⁹ Πausanίου, X 5,9 καί 11. Περὶ τοῦ ἐκ δάφνης ὁ Πausanías εἰκάζει ὅτι θά εἶχε σχῆμα καλύβης.

¹¹⁰ Ὀμ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 299 καί 296–297. Πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ὁποῦ τόν λάνον οὐδὸν ὕμνησεν ὁ Ὀμηρος, I 404 καί θ 80.

Ἐπειδὴ κτηριακά κατάλοιπα ἐκ πυρολίθου, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν μέσων περιόδου τοῦ 7. π.Χ. αἰῶνος, ἀνήκουν, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν εἰδικῶν, εἰς τὸν τέταρτον ναόν¹¹¹ καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀδιανοήτον νὰ ἡγνῶει ὁ ποιητὴς τοῦ ὕμνου τοὺς τρεῖς παλαιότερους ναοὺς, προβάλλει τὸ ἐρώτημα ἂν εἰς τὴν κατατόξευσιν τῆς δρακαίνης ἐμπροσθεν τοῦ τετάρτου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος λανθάνῃ ἡ πρόθεσις τοῦ νὰ μνημονεύσῃ τοὺς γνωστοὺς εἰς τοὺς συγχρόνους τοῦ ἀρχιτέκτονα Τροφῶνιον καὶ Ἀγαμήδην καὶ τὸ λαμπρὸν αὐτῶν δημιουργημα¹¹² ἢ —τὸ πιθανώτερον— νὰ ὑπαινιχθῇ τὴν λαϊκὴν πίστιν εἰς περιοδικὴν, ἀπαξ καθ' ἑκάστον ἔαρ, ἐπέμβασιν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ροῆς τοῦ ὕδατος μετὰ τὸν παγετὸν τοῦ χειμῶνος; Διότι ὁ Ἀπόλλων, ἀφικνούμενος ἐς Κρίσην ὑπὸ Παρνησσόν ν ι φ ὅ ε ν τ α¹¹³ διεδέχθη, βεβαίως, τὴν Γαίαν καὶ τὰς θυγατέρας τῆς εἰς τὸ μαντεῖον, ἀλλὰ ὠνομάσθη πύθιος ἀναξ ὅχι διότι ἐφόνευσε τὸν παλαιὸν φύλακα δράκοντα, ἀλλὰ διότι ἔθεσεν ἐκποδὼν θεὸν δρακοντοκτόνον, τὸν παλαιὸν πύθιον ἀνακτα, ὁ ὁποῖος καθ' ἑκάστον ἔαρ ἐφόνευε τὴν δράκαιναν τῆς καλλιρρόου κρήνης, διὰ νὰ ἐξασφαλιστῇ ἐκεῖ ἡ ροὴ τοῦ προσπατοῦ ὕδατος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ πιστοὶ ἐταῦτισαν τὸν ἔπιπλυν θεὸν πρὸς τὸν παλαιὸν θεὸν τοῦ ἱεροῦ ἢ παράδοσις αὕτη διτηρεῖτο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ τετάρτου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι διτηρήθη μέχρι σήμερον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ δρακοντοκτόνου Ἀγίου Γεωργίου, ὁ ὁποῖος φονεῖ τὴν "λάμια", τὸ ὑπεύθυνον διὰ τὸ νεροκράτημα κακωτικὸν ὄν, τὸ ὁποῖον εἶναι θήλεος γένους.

Ὁ Πλούταρχος ἐτέλεξεν ἔργον διαλογικόν, τὸ "περὶ τῶν ἐκλελειμμένων χρηστηρίων", ἵνα διὰ στόματος Σπαρτιάτου τινὸς πολυταξιδεμένου,

Ἐπειδὴ κατὰ τὴν εὐρυπίδειον παράδοσιν ὁ δράκων, ὁ ὁποῖος ἐφρούρει τὸ χθόνιον μαντεῖον ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ, ἐφαίνετο κατάχαλκος σκιερὰ εὐφύλλῳ δάφνῳ, πιστεύω ὅτι: 1. Ἡ εὐφύλλος δάφνη ἐκάλυπτε τὸ ἱερὸν ζῶον τοῦ παλαιοῦ πυθίου Ἀνακτος, τὸν πύθωνα, ὡς φυσικὴ καλύβη. Ἡ φυσικὴ αὕτη καλύβη περιελήφθη εἰς τὸ ἄδυτον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (Ν. Παπαχατζῆ, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 291, εἰκ. 329, "ἄσχημη ἐρυθρόμορφη ἀγγειογραφία") καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ λεγόμενος ὀμφαλὸς (Πινδάρου, Πυθ. IV 74 καὶ Πυθ. VI 3-4) πρωτογενῶς δὲν ἀπεικονίζεν ἀγρηνὸν (Ν. Παπαχατζῆ, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 357, ὑπόμνημα εἰκ. 398) (Παυσανίου X 16,3). Ὁ H.W. Parke, *Τὰ Ἑλληνικά Μαντεία*, Μετάφρασις Ἀνδρέα Βόσκου, Ἀθήνα, 1979, σελ. 52, σημειώνει: "Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους κλαρίᾳ δάφνης φυλάσσονταν στὸ ἄδυτο τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ" οὕτε εἶχε σχῆμα θολωτοῦ τάφου, νοουμένου ὡς αἰωνίου διαμονῆς αἰωνίως τινὸς ζῶντος θεοῦ (Rohde, *Psyche* I, σελ. 132), ἀλλ' ἐτύγγανε μίμημα τῆς φυσικῆς ταύτης καλύβης. 2. Ἡ φυσικὴ καλύβη τοῦ δράκοντος προφανῶς ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον τόσοσιν τοῦ ἐκ δάφνης ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς ὁ πρῶτος, ὅσον καὶ τοῦ τρίτου, ὁ ὁποῖος, ὡς μίμημα τῆς κατάχαλκον, ἔλκει τὸν ἐκ δάφνης εἰς τὴν δευτέραν θέσιν (Ἡ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου παραδιδομένη περιγραφή τοῦ ναοῦ ἐκ χαλκοῦ (Παιάν XI, στίχ. 6-9) δὲν νομίζω ὅτι ἀναρεῖ τὴν σκέψιν ταύτην). 3. Ἄρα ὁ φερόμενος ὡς δευτέρος ναός, ἐκ κηροῦ μελισσῶν, ὑψήρξεν ὁ πρῶτος, διὸ καὶ τὴν πρώτην περίοδον τῆς νέας λατρείας θὰ ὀνομάσωμεν "περίοδον τοῦ ναοῦ-κυψέλης". Εἰς τὴν περίοδον ταύτην πρέπει νὰ ἐντάξωμεν καὶ τὴν καθιέρωσιν θηλείας Δελφίδος μελίσσας (Πινδάρου, Πυθ. IV 60), τοῦτο δὲ ἐνισχύει τὴν ἀποψιν ὅτι ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἀητοῖδης θεὸς τοῦ ἱεροῦ ἐγκατεστάθη εἰς Δελφούς ὡς μάντις, ἔλκων ἐκ Διὸς τὴν τέχνην τῆς μαντείας (Αἰσχύλου, *Εὐμενίδες*, στίχ. 17).

¹¹¹ Μ. Παπαχατζῆ, *Παυσανίου... Βωιωτικά καὶ Φακικά*, σελ. 290, σημ. 1.

¹¹² Σημειώτεον ὅτι ἐνώπιον τῶν *σηπῶν Τροφῶνιου* λαμβάνει χώραν τὸ δράμα τοῦ Εὐρυπίδου Ἰων (στίχ. 300). Πρβλ. στίχ. 394.

¹¹³ Ὅμ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 282.

φιλοθεάμονος, φιλομαθοῦς¹¹⁴ καὶ συνωνύμου τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομβρότου, καταχωρίση τὴν ἀποψιν δι: πλείστον τῆς ἀληθείας διαμαρτάνουσι οἱ Δελφοὶ θεολόγοι, οἱ ὅποιοι νομίζουν ἐνταῦθα (ἐν Δελφοῖς) ποτε πρὸς ὄφιν τῷ θεῷ περὶ τοῦ χρηστηρίου μάχην γενέσθαι¹¹⁵. Καὶ εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικόν τὸ γεγονός δι: τὴν ἀποψιν ταύτην τεκμηριώνουν δείγματα τῆς εἰκαστικῆς παραδόσεως, τὰ ὅποια παρουσιάζουν "τὸ φίδι Πύθωνα νά ζεῖ ἡσυχα κοντά στόν Ἀπόλλωνα καὶ νά φυλάει τόν ἱερό Ὀμφαλό, τὸ κέντρο τῆς γῆς πού βρισκόταν ἐκεῖ στό ναό τοῦ θεοῦ"¹¹⁶.

Παρά ταῦτα, ὁ αὐτός Πλούταρχος δέν παρέλειψε νά μνημονεύσῃ καὶ τόν φόνον τοῦ Πύθωνος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὴν ἀπομίμησιν τοῦ φόνου, ἡ ὁποία ἐτελεῖτο ἐν Δελφοῖς καθ' ἕκαστον ἑνατον χρόνον, ὠνομάζετο δέ *Στεπτήριον*¹¹⁷.

Ὑποθέτω δι: Δελφοὶ θεολόγοι, ἵνα ἀποσοβήσουν τὴν ταῦτισιν τοῦ νέου θεοῦ πρὸς τόν παλαιόν δρακοντοκτόνον, ἦτοι τὴν πίστιν εἰς περιοδικὴν καθ' ἕκαστον ἔαρ δρακοντοκτονίαν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ροῆς τοῦ προσφάτου ὕδατος, ἐπενόησαν τὴν ἐκτέλεσιν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐνός ἐφ' ἅπαξ φόνου, τοῦ Πύθωνος, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ φόνου τῆς ὕδρας τῆς πάχνης, τὸ ὅποιον περιλαμβάνει τραυματισμόν, φ υ γ ἡ ν καὶ θανάτωσιν μακράν τοῦ τόπου τοῦ τραυματισμοῦ¹¹⁸, διὰ νά ἀποφύγουν τὴν μόλυνσιν τοῦ ἱεροῦ χώρου τῶν Δελφῶν, καὶ καθιέρωσαν ἀπομίμησιν τοῦ φόνου καθ' ἕκαστον ἑνατον ἔτος εἰς ἀντικατάστασιν τῆς περιοδικῆς δρακοντοκτονίας.

¹¹⁴ 410 A (De defecto oraculorum, Loeb, London, 1957, σελ. 352).

¹¹⁵ Ἐνθ' ἀνωτ., 417 F (σελ. 392).

¹¹⁶ Κ. Κερένυϊ, *Ἡ Μυθολογία τῶν Ἑλλήνων. Εἰκονογραφημένη*, Μετάφραση Δημήτρην Σταθοπούλου, Μέρους πρῶτο, Οἱ Θεοὶ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, 1974, σελ. 134.

¹¹⁷ Ἐκ τῶν δύο παραδιδόμενων γραφῶν: *Στεπτήριον καὶ Σεπτήριον* ὁ Μ. Nilsson υιοθετεῖ τὴν γραφὴν *Στεπτήριον*, *Griechische Feste*, σελ. 151, σημ. 1.

¹¹⁸ Βλ. Πλούταρχου, Αἰτία Ἑλληνικά, 293 C (Plutarch's moralia in fifteen Volumes, Loeb, London, 1962, IV, σελ. 184,186), καὶ πρβλ. Μ. Παπαγεωργίου, *Παραμύθια*, Α, ἀρ. 2, ἐνότης I, 4-6, σελ. 16-17, 18-19. Β, σελ. 300 (ἀρ. 2,1, Δρακοντοκτονία πρώτη) καὶ 304.

II ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΓΑΛΑ ΚΑΙ Ο ΧΛΩΡΟΣ ΤΥΡΟΣ

Τήν 6. Μαῖου λήγει τυπικῶς, ἐάν δέ ἐπιτρέπουν αἱ καιρικαὶ συνθήκαι, καὶ οὐσιαστικῶς ἡ χειμερινή ἐντός μανδρίου "περίοδος ἐκτροφῆς τῶν μικρῶν ἀγελαίων ζώων" (rănierea văcot) καὶ ἀρχεται "ἡ πρώτη περίοδος βοσκῆς" (prima păstirea văcot)¹.

Τήν πρωίαν, ὁ οἰκοδεσπότης-πάππος (muășu dumăkîn ἢ, ἐάν οὗτος ἐχῇ διανείμει τὴν περιουσίαν του μεταξύ τῶν ἐγγάμων υἱῶν του, ὁ οἰκοδεσπότης-πατήρ (dumăkîn) "προσλαμβάνει βοσκόν δι' ἕξ μῆνας" (anglănjăști picurăr di șăși mjaș), ἥτοι διὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 6. Μαῖου, "μέ τόν Παλιό Ἀη Γιώργη" (cu Vjăcl' u Săm(ă) Džuărdž), μέχρι τῆς 8. Νοεμβρίου, "μέ τόν Παλιό Ἀη Δημήτρη" (cu Vjăcl' u Sănă Mjădru). Τήν συμφωνίαν συνάπτει προφορικῶς ἐντός ἰδιοκτῆτου μανδρίου (torlă) ἕξωθι τοῦ χωρίου, ἐάν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν εὐαριθμῶν μεγαλοκτηνοτρόφων, οἱ ὅποιοι τυγχάνουν κάτοχοι "μεγάλων κοπαδιῶν" (biuțsă· ἐν. biuc), ἢ κατ' οἶκον, ἐάν διατηρῇ μανδρὶ μέ "μικρὸ κοπάδι" (părdeală) ἐντός τῆς αὐλῆς τοῦ οἴκου· δέν προσλαμβάνει βοσκόν, ἐάν ἀνήκῃ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κτηνοτρόφων, οἱ ὅποιοι διαθέτουν ὁμαδικὰ μανδριά ἐκτός τοῦ χωρίου καὶ ἀναλαμβάνουν αὐτοπροσώπως τὴν βοσκὴν ἐναλλάξ (cu skîmbărea).

Ἀπὸ τῆς πρωίας καὶ μέχρι τῆς μεσημβρίας ὁ βοσκὸς καὶ ἄρρενα μέλη τῆς οἰκογενείας "χωρίζουν τὰ μικρὰ (τοὺς ἄμνους καὶ τὰ ἐρίφια) ἀπὸ τῆς μάνης" (li ămpărțtos minūtil' (n'ăl'il si jetsil') di la mămôn'), ἐν συνεχείᾳ δέ "σημαδεύουν (μέ κοπίδι στό ἄφτί) τὰ ἐρίφια" (li bilizós jestil')².

Ἐκ παραλλήλου ἡ οἰκοδέσποινα βοηθουμένη ὑπὸ θηλέων μελῶν τῆς οἰκογενείας ἀμέλγει καὶ συγκεντρώνει τὸ "πρῶτο γάλα" (prîma lăpti) ἐντός δοχείων, τὰ ὅποια ἔχει διακοσμήσει — ἕκαστον εἰς τρία σημεῖα — "μέ τσουκνίδα

¹ Πρόκειται περὶ τῆς βοσκῆς ἢ ὅποια περιλαμβάνει διανυκτερεύσεις τοῦ ποιμνίου ἐντός τῶν ἀγρῶν μέ "κινούμενες μάνδρες" (cutăr). Πρβλ. ἄσμα ἀδόκμον κατὰ τὴν διάρκειαν λιτανείας τὴν Τρίτην τῆς Διακαινησίμου εἰς Νέον Σούλι Σεργῶν, Γεωργίου Ν. Αλκατερινίδου, "Ὁ ἑορτασμός τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἰς Νέον Σούλι Σεργῶν", *ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 133.

² Το "σημάδεμα" (billjóri) τῶν ἄμνων πραγματοποιεῖται τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐορτάζεται ὁ "Ἐυαγγελισμός τῆς Θεοτόκου" (Blăgonjăts). Ἡ ἐπιλογή τῆς ἡμέρας ταύτης πιθανῶς συνδέεται μέ τὴν κρατοῦσαν ἐν Σκρῶ πίστιν περὶ τοῦ ἄμνου ὅτι εἶναι εὐλογημένος (biugunisit) καὶ ὡς ἐκ τούτου προσφέρειται ὡς θυσία (curbăn), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐρίφιον, τὸ ὅποιον οὐδέποτε προσφέρεται ὡς θυσία.

ή γαλατσίδα δεμένη με κόκκινη κλωστή της Μεγάλης Πέμπτης"³ (cu urdzică ili iarbă di lăpti ligată cu k'adin ruși din Joia mări) και ακολουθώς, ενώ συνεχίζεται η άμελξις, εν σπουδή "πήζει γάλα" (angliăgă lăpti), διά νά υπάρχη τυρός μέχρι της μεσημβρίας.

Έκ του συγκεντρωθέντος πρώτου γάλακτος πίνουν απαντα τά μέλη της οικογενείας και ο βοσκός.

Έν συνεχεία και μέχρι της μεσημβρίας ενήλικα μέλη της οικογενείας μεταφέρουν εντός δοχείων, διακεκοσμημένων όμοιως με τσουνκίδα ή γαλατσίδα, και διανέμουν μεγάλας ποσότητας πρώτου γάλακτος εις οικογενείας του χωρίου αι όποϊαι δέν εκτρέφουν μικρά άγελαία ζώα⁴.

Άπό της μεσημβρίας και μέχρι της εσπέρας ή οικοδέσποινα προσφέρει εις τούς επισκέπτας της 6. Μαΐου "ένα ποτήρι με πρώτο γάλα" (ună scafă di prima lăpti) και "φρέσκο τυρί" (caș muăli).

Ένίοτε, μετά τόν στιγματισμόν τών εριφλών και τήν άμελξιν του πρώτου γάλακτος, είναι δυνατόν νά πραγματοποιηθή πραγματική ή και είκονική έξοδος του ποιμνίου εκ του μανδριού (guniri "διώξιμο") με επάνοδον τήν εσπέραν, προκειμένου νά τελεσθούν τήν 6. Μαΐου τά προβλεπόμενα υπό τυπικού επί τή ενάρξει της πρώτης περιόδου βοσκής, τά όποϊα άλλως τελούνται άργότερον, περί τά τέλη Μαΐου ή τās αρχάς Ιουνίου, είναι δέ τά εξής: Δύο γυναίκες Ιστανται παρά τήν έξοδον του μανδριού ή μία κρατεί πήλινον σκεύος πλήρες προσφάτου ύδατος και "βασιλικόν" (bușiăc) και ή άλλη "κόσκινο για γέννημα" (tșeștină) πλήρες τέφρας. Η πρώτη γυνή έμβαπτίζει τόν βασιλικόν εντός του ύδατος και ραντίζει τόν βοσκόν, ό όποϊος έξέρχεται πρώτος εκ του μανδριού, και εν συνεχεία ραντίζει τά έξερχόμενα ζώα, ενώ ή άλλη γυνή "με τό κόσκινο κοσκινίζει τή στάχτη" (cu tșeștina tșjărni tșănuša) επ' αύτών λέγουσα: "Όπως τρέχει (πέφτει) από αυτό τό κόσκινο ή στάχτη, έτσι νά γίνουν πρόβατα από πρόβατα" (cum cură (cádi) din tșjăsta tșeștina tșănuša, șa si facă miei din miei).

Μετά τήν έξοδον του ποιμνίου εκ του μανδριού, ή οικοδέσποινα τοποθετεί "σοφρά" (sinijă) εις τό προαύλιον της οικίας και καλεί τά παιδιά της γειτονιάς νά γευθούν "πρώτο γάλα και ψωμί πασπαλισμένο με στάχτη" (prima lăpti și cu rojni qntșinușată).

Σημ. II. Με τήν πόσιν εκ του πρώτου γάλακτος τήν πρωίαν της 6. Μαΐου — "με τόν Παλιό "Αη Γιώργη" — και με τήν βρώσιν νωπού τυροϋ μέχρι της μεσημβρίας της αύτης ήμέρας εκπληροϋται εν Σκρă εύχή εκφραζόμενη διά μέσου τών κάτωθι στίχων χορευτικού άσματος, τό όποϊον "δεσπόζει σε όλες τίς φάσεις του πανηγυριού του 'Αη-Γιώργη (23 'Απριλίου)" εν Νεστάνη της 'Αρχαδίας: "...

³ Πρόκειται περί νεοπόκου μαλλοϋ (Σοφοκλέους, Οιδίπους επί Κολωνώ, εκ του στίχου 475), ό όποϊος έχει βαφή από της πρωίας της Μεγάλης Πέμπτης "μαζί με τά κόκκινα αυγά" (ună cu uăma ruși).

⁴ Διανομή γάλακτος λαμβάνει χώραν τήν 24. 'Απριλίου ή τήν Τρίτην της Διακαινησίμου εις τό παρεκκλήσιον του 'Αγίου Γεωργίου, έξωθι του χωρίου Νέον Σούλι Σεργών (Γεωργίου Αικατερινίδου, ένθ' άνωτ., σελ. 132) και άλλαχού.

ἄχ καί πεντακόσια γίδια/βλάχα μου μέ τά στολίδια./ Νά τρώμε γάλα τό πρωί καί τυρί τό μεσημέρι/ βλάχα μου μέ τό τσεμπέρι"⁵.

Ἡ παλαιά συνήθεια τοῦ Σκρά καί τό ἄσμα τῆς Νεστάνης ταυτίζον τόν Ἅγιον Γεώργιον πρὸς τόν Ἀπόλλωνα *Τυρίταν*, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχαιολόγος κ. Ν. Παπαχατζῆς διδάσκει ὅτι ἐτιμᾶτο "ὡς θεότητα πού βοηθοῦσε στήν παραγωγή τοῦ γάλατος καί τοῦ τυριοῦ" πλησίον τοῦ σημερινοῦ Τυροῦ τῆς Κυνουρίας, διότι "ἀπό ἀνασκαφῆ τοῦ Κ. Α. Ρωμαίου ἐπιβεβαιώθηκε ὅτι τό ὄνομα Τυρός εἶναι ἀρχαῖο"⁶.

Εἰς τήν Ρούμελην, "τῇ βδομάδα τῆς Λαμπρῆς πού ἀρχίζει τήν Κυριακή τοῦ Πάσχα καί τελειώνει τοῦ Θωμᾶ, τήν ὀνομάζουν Ἀ σ π ρ ο β ὀ μ ᾶ δ α ἢ Ἀ σ π ρ ο β ὀ μ ᾶ δ ο"⁷. Ἐπειδή ἡ πόσις γάλακτος καί ἡ βρώσις τυροῦ δέν συνδυάζονται μέ οἰνοποσίαν, τό ὄνομα τοῦτο τῆς Διακαινησίμου εἶναι βέβαιον ὅτι δέν συνδέεται μέ τό Πάσχα, ἀλλά εἶναι προχριστιανικόν. Πιστεύω ὅτι ἀπό τοῦ Τυροῦ τῆς Κυνουρίας διὰ τῆς Ρούμελης καί μέχρι τοῦ Σκρά ἡ παλαιά συνήθεια τῆς 6. Μαΐου τοῦ Σκρά ἐλάμβανε χώραν εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἐπὶ τῇ λήξει προηγουμένης περιόδου ἀποχῆς ἀπό τοῦ γάλακτος καί τῶν γαλακτοκομικῶν προϊόντων, ἐγκαινιάζουσα περίοδον καταλύσεως, ἐντεῦθεν δέ, νομίζω, προκύπτει ὅτι ἡ καθιερωθεῖσα ὑπὸ προορφικῶν θεολόγων θυσία *ἱρῶν ἐν καλᾷ πυρῶν ἐνδεδεμένων* εἶχε τήν ἐννοίαν ὅτι τά θυσιαζόμενα *μῆλα* ἔπρεπε νά μή ἔχουν ποτέ θηλάσει.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Σκρά γνωρίζουν ἐκ παραδόσεως ὅτι: στά παλιά χρόνια "ἡ νηστεία τοῦ Πάσχα" (*Puostu di Pašt*) ἦταν ἀπό τήν ἀρχή αὐστηρή· ἓνα παιδί ζήτησε πίτα καί δέν τοῦ ἔδωσαν "καί τό παιδί πέθανε γιά τήν πίτα" (*ši fitšūru muri di plätsintä*) (Μ. Ἑπτα). Ἐκτοτε καί μέχρι σήμερον τήν πρωίαν "τοῦ Σαββάτου τῆς Τυρινῆς" (*Sombäta di Siernitsä*), "παραμονήν τῆς μεγάλης νηστείας" (*dirip märea zäpustiri*) ἐν Σκρά ἡ οἰκοδόμοινα παρασκευάζει "τυρόπιτα" (*plätsintä cu caș*), μέ "λάδι" (*zajtin*) ἢ "βοῦτυρο" (*unt*) — τό "χοιρινό λίπος" (*tuc*) ἀποκλείεται, λόγῳ τοῦ νεκρικοῦ χαρακτῆρος τοῦ παρασκευάσματος — καί μοιράζει αὐτήν εἰς τά παιδιά "στή γειτονιά" (*an malä*)· εἰς παλαιούς χρόνους προσεκόμιζεν προηγουμένως τήν πίταν εἰς τόν ναόν, διὰ νά εὐλογῇ αὐτήν ὁ ἱερεὺς.

Ἡ παράδοσις αὕτη περὶ τοῦ παιδός "πού πέθανε γιά τήν πίτα" ἀντιπαρατίθεται εἰς τήν ἀποψιν τῆς Αἰθερίας περὶ τῆς νηστείας τῶν ὀκτώ ἑβδομάδων ὅτι αὕτη ἐξ ἀρχῆς κατελύετο κατὰ τά Σάββατα καί τάς Κυριακάς⁸, ἐνῶ, ἐκ παραλλήλου, προβάλλει τόν θανόντα παῖδα ὡς τό ἀρχέτυπον "τοῦ

⁵ Κατερίνας Ι. Κακούρη, "Χορός καί πομπή του Αἱ Γιώργη", *Ἐθνογραφικά*, Πελοποννησιακόν Λαογραφικόν Ἰδρυμα, Ναύπλιο, 1978, τόμ. Ι, σελ. 95 β.

⁶ Νικ. Δ. Παπαχατζῆ, *Πανσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις. Βιβλίον 2. καί 3. Κορινθιακά καί Λακωνικά*, Ἀθήνα, 1976, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, Α.Ε., σελ. 429 α-β, σημ. 2 (Πανσ. ΙΙΙ 24,3).

⁷ Δημ. Λουκοπούλου, *Γεωργικά τῆς Ρούμελης*, Ἐκδόσεις Δωδώνη, Ἀθήνα-Γιάννινα, 1983, σελ. 164 κέ.

⁸ Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, *Λειτουργικοὶ τύποι Αἰγύπτου καί Ἀνατολῆς, Συμβολαί εἰς τήν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, Ἐν Ἀθήναις, 1961, Ἐκδόσεις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἑκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σελ. 306.

τετελευτηκότος μοναχοῦ" τοῦ ὕμνου, ὁ ὁποῖος ψάλλεται κατὰ τό Σάββατον τῆς Τυρινῆς⁹.

Ὁ θάνατος τοῦ παιδός "γιά τήν πίτα" ἀνακαλεῖ εἰς τήν μνήμην τόν θάνατον ἐν Δελφοῖς τῆς μικρᾶς ὄρφανῆς παιδός *Χαρίλλης*, περὶ τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ Πλούταρχος παραδίδει ὅτι *μυθολογοῦνται τοιαῦτά τινα*: Ἐν καιρῷ λιμοῦ ἐξ αὐχμοῦ ἡ Χάριλλα ἐζήτησε μερίδα ἐκ τῶν *ἀλφίτων* καί τῶν *χεδρόπων* τῶν χορηγουμένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς τοὺς ἱκέτας, οἱ ὅποιοι εἶχον προσέλθει μετὰ τέκνων καί γυναικῶν, ἀλλ' ἀντὶ μερίδος ἐδέχθη ῥάπισμα καί ἐκποδῶν γενομένη καί λύσασα τήν ζώνην ἀνήρτησεν ἑαυτήν. Ἐκτοτε καί μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Πλουτάρχου λαμβάνει χώραν δι' ἐννέα ἐτῶν, μεμειγμένη τις καθαροῦ θυσία ὡς καί ἀναπαράστασις τοῦ συμβάντος κατὰ τήν ὁποίαν προσκομίζεται τῆς *Χαρίλλης* παιδικὸν εἶδωλον¹⁰.

Κατὰ τήν διδασκαλίαν τοῦ Μ. Nilsson ἡ θυσία αὕτη ἀνάγεται εἰς προαπολλωνίους χρόνους, περιελήφθη δέ ὡς ἐπὶ μέρους τελετικῆς πρᾶξις εἰς τόν κύκλον τῶν ἀπολλωνίων ἐν Δελφοῖς τελετῶν¹¹.

Ἐπειδὴ εἶναι ἐμφανές ὅτι ὑφίσταται ἀναλογία μεταξύ τοῦ θανάτου τῆς παιδός *Χαρίλλης* καί τοῦ θανάτου τοῦ παιδός τῆς παραδόσεως τοῦ Σκρᾶ ὡς καί μεταξύ τῶν ἀντιστοιχῶν πρὸς τοὺς δύο θανάτους κατὰ παράδοσιν τελετικῶν πράξεων, καί ἐπειδὴ ὁ Πλούταρχος ἀφήνει νά νοηθῇ ὅτι ἐκυκλοφόρουν ποικίλαι περὶ τοῦ συμβάντος ἀφηγήσεις (*μυθολογοῦνται τοιαῦτά τινα*), πρᾶγμα αὐτονόητον λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀρχαιότητος αὐτοῦ, μέ γνώμονα τήν ζῶσαν παράδοσιν τοῦ Σκρᾶ δυνάμεθα νά προτείνωμεν ὅτι: ὁ θάνατος τῆς *Χαρίλλης* ἐπισυνέβη κατὰ τήν διάρκειαν αὐστηρᾶς, ὡς θά ἐλέγομεν σήμερον, νηστείας, κατὰ τήν ὁποίαν ἐπετρέπετο μόνον ἡ βρώσις *ἀλφίτων* καί *χεδρόπων*. Βεβαίως, ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τοῦ γάλακτος κατ' ἐκείνους τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους δέν θά ἐπεβάλλετο χάριν ἀσκήσεως εἰς τήν στέρησιν, ἀλλὰ διὰ νά τιμᾶται ἡ θεότης ἡ ὁποία ἐβοήθει εἰς τήν παραγωγὴν τῆς φορβῆς καί τῶν καρπῶν τῆς γῆς γενικώτερον. Καί ἐπειδὴ ὑφίσταται ἀναλογία μεταξύ τῶν ἐνταφιαζομένων σπόρων καί τῶν νεκρῶν, ἡ περίοδος βρώσεως *ἀλφίτων* καί *χεδρόπων* εἶχεν, ἐκ παραλλήλου, νεκρικὸν χαρακτῆρα.

Τὴν ἀποψιν ταύτην τεκμηριώνει παλαιὰ συνήθεια τῶν γυναικῶν τοῦ Σκρᾶ νά προσκομίζουσιν καί ἀποθέτουν τό ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς τῆς "Στικτῆς" (*Sarótā*)¹² ἐπὶ τῶν τάφων διὰ τοὺς λεγομένους "Νεκρούς τῆς μικρῆς νηστείας" (*Muārts di zārustirea mică*) καί ἐν συνεχείᾳ νά μοιρᾶζονται μεταξύ των καθήμεναι ἐπὶ τῆς γῆς εἰς δύο μακρὰς ἀντιμετώπους σειράς, ἐντὸς τοῦ νεκροταφείου, *blic*

⁹ Παν. Γ. Νικολοπούλου, "Ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς καί τοῦ προοιμίου τοῦ εἰς τό Σάββατον τῆς Τυροφάγου ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ", *Πεπραγμένα Θ' Διεθνoῦς Βυζ. Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη, 12-19 Ἀπρ. 1953), τόμ. Γ', Ἀθήναι, 1958, σελ. 187.

¹⁰ Πλουτάρχου, *Αἵτια Ἑλληνικά*, 293 D E F (Plutarch's *Moralia* in fifteen volumes, IV, With an english translation by Frank Cole Babbitt. The Loeb Classical Library, London, 1962, σελ. 186, 188).

¹¹ Martin Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 150-151.

¹² Οὕτως ὀνομάζεται ἡ ἑβδομάς τοῦ Ἀσώτου, διότι κατ' αὐτήν ἐναλλάσσονται ἡμέραι νηστείας μέ ἡμέρας καταλύσεως.

(πληθ. bligur <πληγούρι;) τό ὅποτον περιλαμβάνει: "ὄρτον τῶν Νεκρῶν" (roinā di Muārts) καί "στάρι (κόλλυβα)" (gron), ἦτοι ἄ λ φ ι τ α πύρινα, καθῶς καί "κοπανισμένα φασόλια" (baclā tārotā), τοὺς χ έ δ ρ ο π α ς.

Ἀξιοσημειωτος τυγχάνει καί ἐτέρα παλαιά συνήθεια τῶν γυναικῶν τοῦ Σκρά, νά ἀποθέουν τό ἀπόγευμα "τῆς Παρασκευῆς τῆς Πεντηκοστῆς" (Vinirea di Dúni) ἐπὶ τῶν τάφων διὰ τοὺς λεγομένους "Νεκρούς τῆς Πεντηκοστῆς" (Muārts di Dúni) καί ἐν συνεχείᾳ νά μοιράζωνται μεταξύ των blic — τὰ ἄλφιτα καί τοὺς χέδροπας — ἐντός τοῦ νεκροταφείου, τήν δέ πρωίαν "τοῦ Σαββάτου τῆς Πεντηκοστῆς" (Sombāta di Dúni) μετὰ τήν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας, νά μοιράζουν εἰς τόν νάρθηκα "τυρί" (caš) ἢ "ὀμελέτα μέ τυρί" (uaūā bātūti cu caš) ἢ "ψάρι" (rjāšti) ἢ "ἐλιές" (māslini).

Πιστεύω ὅτι διαρκούσης τῆς περιόδου πόσεως γάλακτος καί βρώσεως τυροῦ παρέθεσεν ὁ Ἰκάριος πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου ὀλίγην τράπεζαν "διακονούσης" τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἠριγόνης ἢ ὅποια, ὡς εὐδειπνος, εἶχε τοποθετήσῃ, μεταξύ ἄλλων, "δύο πλακούντια τῶν ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν φερόντων τό ὄνομα πυραμῖς ἢ πυραμοῦς, παρασκευαζομένων δέ ἐκ πεφρυγμένων πυρῶν σίτου, σπασάμου καί μέλιτος καί χρησιμοποιοιούμενων καί ἐν τοῖς λεγομένοις νεκροδεῖπνοις"¹³. Ἐνῶ, ὁμως, ἀρχικῶς ἐκέρασεν ἀφυσσαμένη γλάρος αἰγῶν¹⁴, ἐν συνεχείᾳ ἀντὶ γάλακτος ἀφυσσαμένη χύσιν οἴνου/ὠρεγε χειρὶ κύπελλον, ἕως ἐμέθυσε τοκῆα¹⁵.

Προφανῶς αἱ παρατιθέμεναι κατὰ τήν περίοδον τοῦ γάλακτος τράπεζαι ἔπρεπε νά φυλάσσωνται ἄοινοι, τό δέ ὄνογμα τῶν πίθων τοῦ οἴνου ἔπρεπε νά λαμβάνῃ χώραν ἅμα τῇ λήξει τῆς περιόδου ταύτης.

Ὑπὸ τοῦ Πανσανίου παραδίδεται ὅτι ἐν Σπάρτῃ, παρὰ τόν ναόν τοῦ Διονύσου τοῦ ἐπονομαζομένου κολωνάτα τέμενός ἐστιν ἥρωος, δν τῆς ὁδοῦ τῆς ἐς Σπάρτην Διονύσω φασὶ γενέσθαι ἡγεμόνα· τῷ δέ ἥρωι τούτῳ πρίν ἢ τῷ θεῷ θύουσιν αἱ Διονυσιάδες καί αἱ Λευκιπτίδες... δρᾶν δέ οὕτω σφίσις ἦλθεν ἐκ Δελφῶν¹⁶.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἐν Σπάρτῃ τό προσηγορικόν ἥρωος ὀνομάζει θεόν — τόν παλαιόν φαεσίμβροτον ἀνακτα — διότι ἡ λατρεία τοῦ Ἡρώος τῆς Σπάρτης δέν ἀσκεῖται ἐπὶ τάφου, ὅπως συμβαίνει εἰς περιπτώσεις ἀφηρωϊσθέντων νεκρῶν¹⁷, ἀλλὰ ἐντός τεμένους καί, τό σπουδαιότερον, ὑπὸ ἱερειῶν ἐντεταλμένων ἄνωθεν — ἐκ Δελφῶν — αἱ ὁποῖαι φέρουν τό συλλογικόν ὄνομα Λευκιπτίδες.

Πιστεύω ὅτι, χρησιμοδοτοῦντος ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος, διετερήθησαν ἐν Σπάρτῃ δύο προαπολλώνιοι συνεχόμεναι λατρεῖαι: ἡ μία πρὸς τιμὴν τοῦ

¹³ Ἰωάν. Ν. Σβορώνου, "Ἡ σκύλλα, ὁ σχινocéφαλος Περικλῆς καί ἡ στέγη τοῦ ὠδείου αὐτοῦ", *Λαογραφία* Ζ', 1920, σελ. 168.

¹⁴ Νόννου, *Διονυσιακά*, XLVII, στίχ. 40 (Nonnos Dionysiaca. With an english translation by W.H.D. Rouse, Litt. D. Mythological introduction and notes on text criticism by L.R.Lind, Rh. D., in three volumes, London, 1955, σελ. 374).

¹⁵ Ἐνθ' ἀνωτ., στίχ. 60-61 (σελ. 376).

¹⁶ Πανσανίου III 13.7.

¹⁷ Ὅπως, π.χ., εἰς Τρωνίδα τῆς Δαυλίας χώρας. Βλ. Πανσανίου X 4,10.

ἀσπροκαβαλλάρη Ἥρωος ἐπὶ τῇ λήξει τῆς περιόδου τοῦ γάλακτος καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς περιόδου τοῦ οἴνου.

Παρ' Ἀθηναίῳ (4, 138E–139A)¹⁸ περὶ τῶν Λακῶνων ἀναφέρεται: *ἐπὴν δέ κοπίζωσι.../... διδόασι τῶν συνιόντων ἐκάστῳ γλωρόν τυρόν*. Κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ M. Nilsson¹⁹ ὁ ἀναφερόμενος αὐτόθι *δεῖτνος κοπίς* ἀνήκει εἰς τὰ Ὑακίνθια.

Ὅτι εἰς τὸν πίνακα τῶν ὀνομάτων τοῦ ἀρχαίου ἡλιακοῦ ἀνακτος περιλαμβάνεται καὶ τὸ ὄνομα Ὑάκινθος ὑποστηρίζεται εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον III.

¹⁸ Παρά M. Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 131–132, σημ. 3.

¹⁹ Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 131–132.

III

ΟΙ ΘΑΛΛΟΙ ΔΡΥΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΥΑΚΙΝΘΙΝΟΒΑΦΗ ΩΑ

Τὴν πρωΐαν τῆς 6. Μαΐου ἡ οἰκοδόμοινα-μήτηρ ἐπιδένει "κόκκινη κλωστή τῆς Μεγάλης Πέμπτης" ἐπὶ θαλλῶν δρυός (*šumä vjārdi*), μετὰ δὲ τὴν πόσιν ἐκ τοῦ προσφάτου ὕδατος καὶ ἐκ τοῦ πρώτου γάλακτος ἐνήλικα μέλη τῆς οἰκογενείας — κατὰ προτίμησιν, ἐάν ὑπάρχη, "ἄρραβωνιασμένος γιός μέ τῇ μνηστῇ του" (*fitsuār tucmit cu rāmāsница sa*) — λαμβάνουν τοὺς θαλλοὺς καὶ ἰσάριθμα "κόκκινα αὐγά" (*auā ruzši*) καὶ μεταβαίνουν εἰς τοὺς πλησιεστέρους ἀγρούς, ὅπου ἐντός ἐκάστου "μπήγουν χλωρὸ κλαδί βαλανιδιάς γιὰ τὸ χαλάζι" (*antsapā šumä vjārdi di grindini*) καὶ "βάζουν καὶ ἓνα κόκκινο αὐγὸ" (*pun ši un uou ruzši*)¹ (Π. Καραδουλάμη).

[*"Στὸ πρώτο σκάλισμα σκεπάζουν τὸ κλαδί τῆς βαλανιδιάς μέ χώμα" (La prima săpărea u zăvăljās šuma cu tsarā)].*

Ἡ 6. Μαΐου δὲν εἶναι ἡ μόνη ἡμέρα τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ κάτοικοι τοῦ Σκρά ἐμπηγνύουν κλάδους δρυός ἐντός τῶν ἀγρῶν. Παραθέτω σχετικὴν ἀφήγησιν τῆς Α. Τσιόνκη: Κάθε φορὰ πού τελειώνει μία σπορά, μπήγουμε στὸ χωράφι βαλανιδιά χωρὶς κόκκινη κλωστή. Εἰδικὰ γιὰ τὸ καλαμπόκι μπήγουμε βαλανιδιά σέ κάθε χωράφι πού τελειώνει ἡ σπορά του, ἐνῶ γιὰ τὰ ἄλλα εἶδη μπήγουμε σέ κάθε τελείωμα τῆς σπορᾶς τοῦ εἶδους καὶ λέμε: "Ἐμπήξα τὴ βαλανιδιά" (*Au antsāpai šuma*), πού σημαίνει: Τελείωσα τὴ σπορά (ἢ τὸ φύτεμα). Καὶ ὅταν πᾶμε "στὸ πρώτο τσάπισμα" (*la prima prăsărea*), "ἐκείνη"² πού στή σειρὰ τῆς θά τύχει ἡ βαλανιδιά, χαίρεται, διότι αὐτὴ θά βγάλει τὴ βαλανιδιά· κόβει τὰ φύλλα, τὰ σκορπάει πάνω στὸ χωράφι, στὰ καλαμπόκια, καὶ λέει: "Ὅσα φύλλα ἔχει ἡ βαλανιδιά, τόση σοδεῖα νά δώσει ὁ Θεός!" (*an cuī ūrdini si rugujăști šuma, si būcură, că s- uū scuță ja šuma; li rūpi štjāvili, li runjăști prin āgru, prin gārnișuār, ši zitsi: Cōti štjef āri šuma, cōta biri —*

¹ Πιθανῶς τὸ ἀρχικόν τυπικόν προέβλεπε τὴν ἐναπόθεσιν ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ τοῦ νέου βλαστήματος τῆς δρυός ὑπὸ ἄρρενος μέλους τῆς οἰκογενείας τοῦ δὲ κόκκινου αὐγοῦ ὑπὸ θήλεος μέλους, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν διὰ εἰς παλαιούς χρόνους οἱ κάτοικοι τοῦ Σκρά ἐθεώρουν τὴν δρὺν δένδρον ἄρρενος γένους, ὅπως, π.χ., οἱ Λεττοὶ (βλ. *Die Slaven*, von Dr. A. Brückner, *Religionsgeschichtliches Lesebuch* 3, zweite erweiterte Auflage, Tübingen, 1926, σελ. 37), ὡς προκρίπτει ἐκ τῆς παλαιᾶς συνηθείας τῆς Νυκτὸς τῶν Χριστουγέννων εἰς τὴν δεσμίδα ἐκ ράβδων "καρποφόρων δένδρων" (*ruāmi*), ἡ ὁποία ἀποτίθεται ἐπὶ τῆς ἐστίας, νά περιλαμβάνεται καὶ ράβδος δρυὸς ῥητῶς ἀναφερομένη (βλ. Μαρίας Παταγεωργίου, "Ρῖα καὶ ράβδοι στὴν ἐστία τῆς Νύχτα τῶν Χριστουγέννων", *Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἀνθράκος*, τόμ. 5ος, 1978 (Σεπτέμβρης), σελ. 234).

² Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀναλαμβάνουν νεάνιδες προσφέρονσι ὁμαδικῶς "δανεικὴν ἐργασίαν" (*an udmjānitsā*).

k ét si da Duāmnu!) . "Υστερα βάζει στή μέση της τό κλαδί της βαλανιδιάς, γιά νά μή της πονάει "ό σταυρός" (crútsea, ή περιοχή τῶν νεφρῶν) ἀπό τό σκύψιμο.

Θαλλούς δρυός καί κόκκινα αὐγά ἀποθέτουν ἐπὶ τῶν τάφων αἱ οἰκοδόσποινοι τοῦ Σκρᾶ, κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας, "τὴν Δευτέραν τῆς Διακαινησίμου" (An Cruts "Στοὺς Σταυροὺς (τὴν ἡμέραν τῆς λιτανείας μέ τοὺς "σταυροὺς" (λάβαρα))"³, κατὰ τὴν ὁποίαν "ἀνασταίνονται οἱ Νεκροί" (si anvjāsc Muārtsil')⁴.

Κόκκινα αὐγά προσκομίζουν εἰς τὸν ναόν καί μοιράζουν εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ τὴν Κυριακὴν τῆς "Πεντηκοστῆς" (Dúvi) — "τοῦ Πάσχα τῶν Νεκρῶν" (Paštu Muārtsilujār) — ὁμοῦ μετὰ τῶν καθιερωμένων νεκρικῶν προσφορῶν τῆς ἡμέρας ταύτης: "μικροῦ ἄρτου τῶν Νεκρῶν" (rojñā micā di Muārts), "καρυδιῶν" (gāguāša) καί "φρούτων" (puāmi), ἐκ τῶν γυναικῶν ὅσαι ἔχουν πρόσφατον πένθος.

Σημ. III. Τό τυπικόν τοῦ ἐν Σκρᾶ ἑορτασμοῦ τοῦ "Παλιοῦ Ἀη Γιώργη" ὡς προστάτου τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τῆς χαλάζης ἔχει αὐστηρῶς ἰδιωτικὸν χαρακτῆρα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐν Νεστάνη τῆς Ἀρκαδίας φυλασσόμενον, συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον *πομπή* βλαστοφόρων ἀποτελεῖ "τὴν κορυφαίαν ἐκδήλωσιν τοῦ πανηγυριοῦ τοῦ Ἀη-Γιώργη"⁵. Ἡ πομπή αὕτη εἶναι δυνατόν νά ὀνομασθῇ *δαφνηφορία* καί νά παρατεμφθῇ εἰς Ἀπόλλωνος *χαλαζιού*⁶, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι "οἱ στολισμένοι μέ ἄνθη καί ἀγριοσέλινα Μάηδες (γκλίτσες)", τοὺς ὁποίους κρατοῦν οἱ σεβίζοντες κατὰ τὴν πομπήν, φέρουν ἐπὶ τῆς κορυφῆς "δαφνοφύλλα"⁷.

Ὑποθέτω ὅτι ἡ δρυς, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τό ἱερὸν δένδρον τοῦ Διός, εἰς παλαιότερους χρόνους ἀνῆκεν εἰς τὴν προαπολλώνιον ἡλιακὴν θεότητα καί διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀρχικῶς τό ἔπαθλον τῶν νικητῶν τῶν πυθικῶν μουσικῶν ἀγώνων, οἱ ὅποιοι καθιερώθησαν πρὸς τιμὴν τῆς νίκης τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπὶ τοῦ Πύθωνος, ὑπῆρξεν *φήγιος στέφανος* (aesculeae frondis honor)⁸.

³ Περὶ τῆς λιτανείας ταύτης βλ. Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου, *Ἀπόψεις γιά τοὺς "σταυροὺς" τῶν τάφων τοῦ Σκρᾶ*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 36–38, 42–44.

⁴ Εἰς Καστανιάν Λακεδαιμόνος, μετὰ τὴν νυκτερινὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως ἀποθέτουν οἱ οἰκεῖοι ἐπὶ τῶν τάφων τῶν νεκρῶν κόκκινα ῥά, τυρόν καί ἄρτον. Βλ. Φ. Κουκουλέ, "Βυζαντινῶν νεκρικὰ ἔθιμα", *Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν*, 16, 1940, σελ. 67 (Δ. Ζέρβα, "Προσφοραὶ εἰς τοὺς νεκρούς", *Λαογραφία* 5, σελ. 646). Εἰς Ἀνασελίτσαν Μακεδονίας ὁμοίως ἀποθέτουν κόκκινα αὐγά. Βλ. Φ. Κουκουλέ, *αὐτόθι* (Σπ. Συγκολλίτου, "Ὁ νεκρὸς στὴν Ἀνασελίτσα", *Λαογραφία* 11, σελ. 412).

⁵ Κατερίνας Ι. Κακούρη, *ἐνθ' ἄνωκ.*, σελ. 93–103.

⁶ Πρόκλος παρὰ Μ. Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 164, σημ. 3.

⁷ Κακούρη, σελ. 95α.

⁸ Ὁβιδίου, *Μεταμορφώσεις* I, στίχ. 449 (Ovide, *Les Métamorphoses*. Collection des Universités de France, Tome I (I–V), Paris, 1969, σελ. 23).

Ἐλέγετο ὅτι αἱ ὁμήλικες πρὸς τὰς δρυὺς νύμφαι μὲν χαίρουσιν, ὅτε δρυὰς ὄμβρος ἀέξει, νύμφαι δ' αὖ κλαίουσι ὅτε δρυσὶν οὐκ ἔτι φύλλα⁹. Ἄλλως εἰπεῖν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν φύλλα δρυός, ἡ ζωὴ συνεχίζεται. Ἐνεκα τούτου, εἶναι προφανές ὅτι ἡ δρυὺς εἶχεν ἐπιλεγῆ ὡς τό ἱερὸν δένδρον τοῦ θερμίου ἀνακτος — τοῦ πρώτου οὐρανόυ θεοῦ — ὡς προστάτου τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τοῦ ἐξ οὐρανοῦ ὑπὸ μορφὴν χαλάξης ἐπερχομένου παγετοῦ.

Περὶ τῶν θαλλῶν παραδίδεται ὅτι τῆς πρώτης τροφῆς σύμβολον ὑπάρχουσι¹⁰. Ἐνεκα τούτου πιστεύω ὅτι οἱ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγρῶν "μέ τόν Παλιό Ἀη Γιώργη" ἐμπτηγνύμενοι θαλλοὶ δρυός κατὰ τοὺς προαπολλωνίους χρόνους ἐπροσάτευσον ἀπὸ τῆς χαλάξης τὴν παραγωγὴν τοῦ σίτου, ἐκ τοῦ ὁποίου διὰ τινος μεταποιητικῆς, ὡς ἐξυπακούεται, διαδικασίας ἐλαμβάνετο ἡ πρώτη τροφή.

Ἡ πρώτη αὕτη τροφή ὑποθέτω ὅτι δέν ἦτο ὁ ἄρτος διὰ τὸν ἐξῆς λόγον: Τὴν Δευτέραν τῆς Διακαινησίμου ἐν Σκρᾷ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λιτανείας οἱ λιτανεύοντες μέ προεξάρχοντα τὸν Ψάλτην ψάλλουν κατὰ διαστήματα τό "Χριστὸς Ἀνέστη" ἢ ἀναπέμπουν πρὸς τὸν ἐπουράνιον θεόν, εἰς ρυθμὸν τροχαῖον, τὴν κάτωθι ἐπὶ κλησὶν διὰ τὴν προκοπὴν τῶν πρῶϊμων δημητριακῶν καρπῶν (tiinira simintsä):

Do na, Duämnni, pluäjä,

Cä s- na crjäscä grönili,

Cä s- na facä birik' ét,

Di s- mäncorn turtä gárnatsä.

Δώσε μας, Θεέ, βροχή,

Γιὰ νά μεγαλώσουν τὰ στάρια μας,

Γιὰ νά ἔχουμε καλὴ σοδειά,

Γιὰ νά φάμε σταρένιο ψωμί.

Ἡ ἐπὶ κλησὶς αὕτη φέρει εἰς τὸν νοῦν τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίνου πρὸς τὸν ἕτερον Δία: Ὑσον, ὕσον, φίλε Ζεῦ¹¹ καὶ ἐπομένως ἀνάγεται εἰς νεωτέραν φάσιν τῆς ἀρχαίας λατρείας — αὐτὴν τῆς προωθήσεως ὑπὸ τῶν προορφικῶν θεολόγων εἰς τὴν πρώτην θέσιν τοῦ Διὸς ὡς ἑτείου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς προστάτου τῆς παραγωγῆς τῶν δημητριακῶν καρπῶν. Τὴν ἀποψιν ταύτην τεκμηριῶνουν τὰ κάτωθι στοιχεῖα: Αὐτό τοῦτο τό ζητούμενον κατὰ τὴν λιτανείαν, τό "σταρένιο ψωμί", ἡ παρασκευὴ τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται εἰς προκεχωρημένον στάδιον μεταποιητικῆς διαδικασίας: ὁ ἐπίσημος χαρακτὴρ τῆς λιτανείας καί, κυρίως, τό γεγονός ὅτι ἡ περιφορὰ εἰκόνων πρὸς ἀπόκρουσιν καταστροφῶν ἐκ χαλάξης, ἡ ὁποία λαμβάνει χώραν εἰς Νέον Σοῦλι Σερρῶν καὶ εἰς ἄλλα ἀγροτικά κέντρα τοῦ νομοῦ Σερρῶν, τελεῖται συνήθως, ὡς γνωρίζομεν ἐξ ἐπιτοπίων ἐρευνῶν τοῦ Συντάκτου τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Γ. Αἰκατερινίδου, κατὰ τὴν Πέμπτην τῆς Διακαινησίμου ἢ κατὰ τὴν πρώτην Πέμπτην μετὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου¹², ἥτοι κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Διὸς (Jovis dies).

⁹ Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς Δῆλον, στίχ. 83, 84–85.

¹⁰ Orphica, ἀπόσπ. 19, σ. 479.

¹¹ Ν.Ε. Πέτροβιτς, "Λαογραφικά Σύμμεικτα Σερρῶν", Σερραϊκά Χρονικά, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 132.

¹² Γ. Αἰκατερινίδου, "Ὁ ἐορτασμός τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἰς Νέον Σοῦλι Σερρῶν", ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 140, 142 καὶ σημ. 1. Τοῦ αὐτοῦ, "Ἐαρινὰ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας ἀπὸ τὴν περιοχὴν Σερρῶν", Α'

Ἡ πρώτη τροφή τήν ὅποιαν συμβολίζουν οἱ θαλλοὶ δρυὸς τοῦ "Παλιοῦ Ἀη Γιώργη" εἶναι βέβαιον ὅτι προέκυπτε διὰ τοῦ πλέον ἀρχηγόνου τρόπου μεταποιήσεως, ὁ ὅποιος ἔχει ἀπεικονισθῇ εἰς τήν δευτέραν χώραν τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου¹³, ἦτο δέ τό "πληγούρι" τό ὅποιον ἐν Σκρᾷ μέχρι σήμερον τυγχάνει τό κύριον ἔδεσμα τοῦ γαμήλιου συμποσίου τῆς Κυριακῆς τοῦ στεφανώματος, κατ' ἐξαίρεσιν δέ, ὡς γαμήλιον, δέν λέγεται bālgur "πληγούρι", ἀλλά tranā "τραχανᾶς" — προφανῶς διὰ νά ταυτίζεται πρὸς τόν πολλαχού ἐν Μακεδονίᾳ προσφερόμενον τραχανά, τοῦ ὁποίου ὁμως ἡ παρασκευὴ ἀνήκει εἰς προωθημένον μεταποιητικόν στάδιον, σήμερον δέ τήν θέσιν αὐτοῦ ἔχει καταλάβει τό λεγόμενον "χαριώτικο ρύζι" — πιστεύω δέ ὅτι πληγούρι εἶχεν ἀντικαταστήσει ὁ τραχανάς, ὁ ὅποιος μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀπετέλει ἐν Σκρᾷ τήν πρώτην τροφήν τῆς ἡμέρας, ἰδιαίτερος εἰς περιόδους τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ τὰς ὁποίας ἐπεβάλλετο ἡ μετάβασις, ἀπὸ βαθέος δρθρου, εἰς τούς ἀγρούς.

Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν δεδομένων προκύπτει ὅτι ἐν Σκρᾷ ἡ ἐπιβληθεῖσα λατρεία τοῦ Διὸς ὡς ὑετίου δέν κατώρθωσε νά θέσῃ ἐκποδὼν τήν παλαιοτάτην λατρείαν τοῦ θερμίου ἀνακτος ὡς χαλαζίου ἢ νά ἀπορροφήσῃ αὐτήν, ὡς συνέβη "στόν εὐρύτερο ἐθνικὸ μας χώρο", ὅπου ὁ Ἅγιος Γεώργιος (23 Ἀπριλίου) ἐνίστε τιμᾶται τήν Δευτέραν τῆς Διακαινησίμου κατὰ μετάθεσιν¹⁴, ἐν δέ Νεστάνῃ τῆς Ἀρκαδίας παρεμεινεν ἡ λατρεία τοῦ χαλαζίου Ἀπόλλωνος, ὡς αὕτη διεμορφώθη ἀπὸ τῆς "περιόδου τοῦ ναοῦ ἐκ δάφνης" καὶ ἐντεῦθεν.

Εἰς χρόνους ἀρχαιότερους τῆς λατρείας τοῦ θερμίου ἀνακτος πιθανῶς ἀνάγεται ἡ συνήθεια νά ἐμπήγνυται κλάδος δρυὸς ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ μετὰ τό πέρασ τῆς σπορᾶς, εἰς τρόπον ὥστε νά παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ γῆ "ἀνέδωκεν" αὐτόν¹⁵. Ὁ λόγος περὶ τοῦ ἥρωος Πελασοῦ — πατρός τοῦ Χλῶρου — ὁ ὅποιος συνδέεται "μέ προόδους στή διατροφή τῶν ἀνθρώπων: στό Ἄργος καὶ στή Θεσσαλία μέ τήν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καὶ τήν παρασκευὴ ψωμιοῦ· στήν Ἀρκαδία μέ τήν ἀνακάλυψη τῆς ὀρεκτικῆς ἀξίας τοῦ καρποῦ βαλανιδιάς", περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Καθ. κ. Μιχ. Σακελλαρίου εἰκάζει

Συμπόσιον Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου (Ἠπειρος-Μακεδονία-Θράκη), Θεσσαλονίκη, 18-20 Ἀπριλίου 1974. Πρακτικά, ΙΜΧΑ, 153, Θεσσαλονίκη, 1975, σελ. 16.

¹³ Πανυσανίου V 18,2. Ὁ ἀρχαιολόγος κ. Ν. Παπαχατζής, *Πανυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις. Βιβλία 4., 5. καὶ 6. Μεσσηνιακὰ καὶ Ἠλιακὰ*, Ἀθήνα, 1979, σελ. 291 κέ., σημ. 2, παρατηρεῖ: "Ἀφοῦ καμιά ἐπιγραφή δέν συνοδεύει τήν εἰκόνα, οἱ (εἰκονιζόμενες) δύο γυναῖκες μορφεῖ νά νοοῦνται ὡς ἀπασχολημένες σέ συνήθη οἰκειακά ἔργα, ὅπως εἶναι τό χτύπημα τοῦ σταριοῦ (ποῦ προηγουμένως εἶχε βραχεῖ) μέσα σέ μεγάλα γουδιά (δλμους) γιά τό ξεφλούδισμά / του πρὸ τοῦ ἀλέσματος".

¹⁴ Θανάση Φωτιάδη, "Ἐνας πολυσήμαντος θρακικὸς ἐορτασμός (Τοῦ Ἀηγιώρη, Ἀμφια Κομοτηνῆς)", *Γ' Συμπόσιο Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου (Ἠπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, Ἀλεξανδρούπολη, 14-18 Ὀκτωβρίου 1976. Πρακτικά, ΙΜΧΑ, 186, Θεσσαλονίκη, 1979, σελ. 681. Πρβλ. τὰ κατὰ τόν ἐορτασμόν ὑπὸ τῶν ἀθιγγάνων τῆς Τρανσυλβανίας τοῦ "Χλωροῦ Γεωργίου" (Green George), *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*, by Sir James George Frazer, Abridged Edition, σελ. 169.

¹⁵ Μιχ. Σακελλαρίου, "Οἱ γλωσσικὲς καὶ ἐθνικὲς ομάδες τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας. Πελασοῖ", *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Τόμος Α', Προϊστορία καὶ Πρωτοϊστορία*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1970, σελ. 360α.

δτι "πρίν γίνῃ ἥρως ἦταν ἡ προσωποποίηση ἐνός βλαστικοῦ πνεύματος πού ἔκανε δένδρα καί στάχυα νά παράγουν καρπούς" καί "ἀρχικά τό κλαδί τήν ἐποχή τῆς φυλλοφορίας καί τῆς ἀνθοφορίας"¹⁶.

Πιθανῶς ὑπάρχει σχέσις μεταξύ τῆς κόκκινης κλωστῆς τῆς Μεγάλης Πέμπτης, τήν ὅποیان φέρουν οἱ ἐμπηγνύμενοι τήν 6. Μαΐου ἐντός τῶν ἀγρῶν τοῦ Σκρά θαλλοί δρυός καί τῆς ἐρυθρᾶς — ὑακινθινοβαφοῦς; — ταινίας, ἡ ὅποια εἰκονίζεται ἀνηρητημένη ἀπό τῶν κλάδων δένδρου ἐπὶ λευκῆς ληκύθου προερχομένης ἐκ νεκροταφείου τῶν κλασσικῶν χρόνων παρὰ τήν Ἀνάβυσσον¹⁷.

Ἡ ἀπόθεσις ῥῶν ἐπὶ τῶν ἀγρῶν συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν γνωστῶν γεωργικῶν συνθηθειῶν¹⁸: ἡ ἀνεύρεσις ῥῶν ἢ κελύφων ῥῶν ἐντός τάφων χρονολογουμένων ἀπό τῶν ἀρχαίων χρόνων καί ἐντεῦθεν¹⁹ καθὼς καί ἡ ἀνεύρεσις ὁμοιωμάτων ῥῶν²⁰ μαρτυροῦν περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης παρουσίας τῶν ῥῶν εἰς τήν νεκρολατρείαν. Ὁ Παναγῆς Λεκατσάς ἐδίδαξεν δτι "στό ταφικό αὐτό πρῶτευε ἡ γονιμικὴ δύναμις του καί σημασία του, ἀπὸ τό ἰδίωμά του νά κλείνει μέσα του τὴ ζωὴ καί νά τὴ γεννάει"²¹.

Ἐν Σκρᾷ συμφώνως πρὸς παλαιὰν ἐπιχώριον συνήθειαν προσφέρεται εἰς τό βρέφος, ἀμέσως μετὰ τὸν σαραντισμόν, "αὐτό ζωντανό (ἄβραστο)" (ουο g'iu)²². Τοῦτο σημαίνει δτι εἰς παλαιούς χρόνους τό ζῶν φόν παρῆχε τήν εἰκόνα μήτρας βασταζούσης ἐντός ἀμνιακοῦ ὕγρου νέαν ζωὴν, τό ἔμβρυον· κατ' ἀκολουθίαν, τὰ κόκκινα αὐγά τὰ ὅποια ἀποτίθενται τήν 6. Μαΐου ἐντός τῶν ἀγρῶν, τὰ ταφικά κόκκινα αὐγά τὰ ὅποια προσφέρονται εἰς τοὺς λιτανευομένους τήν Δευτέραν τῆς Διακαινησίμου ἐντός τῶν νεκροταφείων καί τὰ νεκρικά κόκκινα αὐγά τὰ ὅποια προσφέρονται εἰς τό ἐκκλησίασμα τήν "Κυριακὴν τοῦ Πάσχα τῶν Νεκρῶν (Πεντηκοστήν)" ὑποθέτω δτι ἐτύγγανον φά ἀναβιώσεως παρέχοντα τήν εἰκόνα νεκρῶν ἐνταφιασμένων ἐντός ἐρυθρογῆς²³ λογιζομένης ὡς ἰδιαιτέρως *φερεσβίου*²⁴. Τήν ἀποψιν ταύτην ἐνισχύει, νομίζω, ἡ παράδοσις νά ἀναλαμβάνουν τήν ἐκτέλεσιν τοῦ γεωργικοῦ ἐθίμου κατὰ προτίμησιν "ἀρραβωνιασμένοι", ὀρώμενοι, προφανῶς, ὡς γονεῖς τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος.

¹⁶ Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 360α-β.

¹⁷ Νικ. Δ. Παπαχατζῆ, *Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις*. Ἀττικά, σελ. 405, εἰκ. 237 (ἀνασκαφὴ Γ. Παπαθανασοπούλου).

¹⁸ Martin P. Nilsson, "Das Ei im Totenkult der Alten", *Archiv für Religionswissenschaft* 11, 1908, σελ. 545.

¹⁹ Martin P. Nilsson, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 530 κέ.

²⁰ Martin P. Nilsson, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 532 κέ.

²¹ Παναγὴ Λεκατσά, *Ἡ Ψυχὴ. Ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς καί τῆς ἀθανασίας τῆς καί τὰ ἔθιμα τοῦ θανάτου*, Ἐκδοτικόν Ἰνστιτούτον Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1957, σελ. 105-106.

²² Οὕτως ὀνομάζεται τό ἄβραστο αὐτό καί εἰς τὸν καθημερινόν λόγον.

²³ Τὸν ὅρον συνήψεν πρὸς τήν ζωὴν "Τῶν πρῶτων ἀνθρώπων στήν Ἑλλάδα" ὁ προϊστοριολόγος κ. Δημ. Θεοχάρης, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Προϊστορία καί Προϊστορία*. Ἡ ἐποχὴ τοῦ λίθου στήν Ἑλλάδα. Παλαιολιθικὴ καί μεσολιθικὴ, σελ. 38.

²⁴ Ἡ παράδοσις ἔχει συνδέσει τό ἐπιθετον πρὸς τήν γαῖαν (βλ. Ὀμ. ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα, στίχ. 341) ἀλλὰ καί πρὸς τήν ὀρὴν (Ὀρεφέως, Ἀργοναυτικά, στίχ. 313, σελ. 69).

Ἵποθέτω ὅτι ἀπὸ τῶν προαπολλωνίων χρόνων ὡς ὑακινθινοβαφή²⁵ κατεῖχον ἐξέχουσιν θέσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀρχαίου θεοῦ Ἰσμελίου Ἰσμελίου, ὅστις ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὑάκινθος — ἐν Θεσσαλίᾳ ὡς υἱὸς τοῦ Πιέρου²⁶ καὶ ἐν Λακωνίᾳ ὡς Ἀμυκλαῖος ἔχων ἀδελφὴν τὴν Πολύβοιαν ἢ ὅποια ἀπέθανε παρθένος²⁷ — ἐτιμᾶτο ὡς ἡβασκῶν, θνήσκων ἀλλ' ἀενάως ἀναγεννώμενος· δύων ἀλλ' ἀενάως ἀνατέλλων· ἐφορος τῆς κτηνοτροφίας, τῆς γεωργίας, τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων.

²⁵ Ἡ παράδοσις ἔχει συνδέσει τὸ χρῶμα τοῦ ἄνθους ὑάκινθος πρὸς τὸ αἷμα τοῦ Ὑακίνθου, "ὅστις διὰ τοῦ δίσκου ἐφονεύθη ἐξ ἀμελείας ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος", Ι. Πανταζίδου, *Λεξικὸν Ὀμηρικόν*, σελ. 642α, λήμμα ὑάκινθος, ὁ.

²⁶ Ἀπολλοδώρου, *Βιβλιοθήκη*, Ι 3,3 (Loeb, Ι, σελ. 18).

²⁷ Ἀπολλοδώρου, *Βιβλιοθήκη*, ΙΙΙ 10,3 (Loeb, ΙΙ, σελ. 10). Πανσανίου, ΙΙΙ 19, 3-4.

IV Η ΑΜΠΕΛΟΨΙΣ ΚΑΙ Η ΑΙΩΡΑ¹

Κατά τās πρώτας μεταμεσημβρινάς ώρας τής 6. Μαῖου αἱ ἐπίγαμοι νεάνιδες τοῦ Σκρᾶ (fjaitl jünsi di tucmîri "κορίτσια ἑτοιμα (φτασμένα) γιά ἀραββώνα") φέρουσαι περὶ τήν ὁσφύν ἀμπέλοψιν (ruăică) μεταβαίνουν καθ' ὁμάδας εἰς τοὺς καστανεῶνας, οἱ ὅποιοι εὗρισκονται "εἰς τήν περιφέρειαν τοῦ χωρίου" (la mărđzina di cătun), εἰς τοὺς τόπους: Dia! "'Υψωμα", βορειο-ανατολικῶς, καὶ Căston' "Καστανιές", δυτικῶς.

Ἄμα τῇ ἀφίξει αὐτῶν εἰς τόν καστανεῶνα τῆς ἐπιλογῆς των αἱ νεάνιδες ἐκάστης ὁμάδος καταλαμβάνουν μίαν καστανεάν καὶ μέ "σχοινί τοῦ φορτώματος" (fuărtămă) καὶ μέ μικρόν "κίλιμι" (păcruăf) ἐτοιμάζουν προχείρως ἐπὶ τόπου καὶ ἀναρτοῦν "κούνια μέ σῦρά (κρεμασμένον σχοινίον)" (liăgăn cu cunăă), λαμβάνουσαι δέ ἐκ περιτροπῆς θέσιν ἐπὶ τῆς κούνιας, "κουνιῶνται" (si liăgănă), ἐκάστη τῇ βοηθείᾳ ἐτέρας ἢ ὅποια κατὰ σειρὰν ὀφείλει νά κινῇ τό κρεμάμενον σχοινίον, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ νεάνιδες παρίστανται ἄδουσαι τό κάτωθι ᾄσμα, τό ὅποιον περιλαμβάνει ἔπαινον τοῦ κάλλους τῆς λικνιζομένης καὶ ἀποκάλυψιν τοῦ ὀνόματος νέου προτεινομένου ὡς καταλλήλου διὰ τήν λικνιζομένην συζύγου:

Cări i tsjăsta di pri liăgan!
Aman, aman, di pri liăgăn!
Tsiăsta fiăta, bûna fjătă!
Aman, aman, bûna fjătă!
Cări va s- la dam la sta fjăta?
Aj va s- la dam² G'örg'i 'l Piti!
Aman, aman, G'örg'i 'l Piti!
G'örg'i 'l Piti, maj bûnu fitşuăr!
Aman, aman, maj bûnu fitşuăr!

Ποιὰ εἶναι αὐτὴ πᾶνω στήν κούνια!
Ἄμάν, ἄμάν, πᾶνω στήν κούνια!
Αὐτὴ ἡ κόρη, ἡ ὡραία κόρη!
Ἄμάν, ἄμάν, ἡ ὡραία κόρη!
Ποιόν θά τῆς δώσουμε αὐτῆς τῆς κόρης;
Θά τῆς δώσουμε τόν Γιώργο τοῦ Πέτρου!
Ἄμάν, ἄμάν, τόν Γιώργο τοῦ Πέτρου!
Τόν Γιώργο τοῦ Πέτρου, τό πιό καλό παιδί!
Ἄμάν, ἄμάν τό πιό καλό παιδί!

(Δ. Καραδουλάμης)

¹Ἡ περιλαμβανομένη εἰς τό κεφάλαιον IV παλαιά συνθήκη ἔχει ἐγκαταληφθῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1941· ἐν τούτοις, ἡ καταγραφή αὐτῆς ἐγένετο εἰς χρόνον ἐνεστῶτα.

²Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἡ ἐμφάνισις εἰς τό ᾄσμα τοῦ πρωτογενοῦς τονουμένου –a– εἰς τόν ρηματικόν τύπον dam καὶ δὴ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τήν ἀρχαϊκὴν καὶ μὴ ἐν χρήσει σήμερον σύνταξιν: va si dam ἀντὶ si dom "θὰ δώσωμεν".

Ἐάν ἡ λικνιζομένη δέν ἔχη ἀντίρρησην ἐπὶ τῆς προτάσεως, σιωπᾷ αἱ δέ νεάνιδες ἄδουν τὸ ἄσμα μέχρι τέλους· ἐάν ἔχη ἀντίρρησην, ἐκβάλλει φωνήν ἀποδοκιμασίας – οὐου – καὶ αἱ νεάνιδες ἀμέσως σιωποῦν³.

Οἱ ἐνδιαφερόμενοι νέοι λαμβάνουν πάραυτα γνῶσιν, διότι δέν εὐρίσκονται μακράν· ἔχουν καὶ αὐτοὶ ἀναρτήσει "κούνιες" εἰς ἀκραίας τῶν καστανεῶνων θέσεις καί, μιμούμενοι τὰς νεάνιδας, "κουνιούνται" ἐκ περιτροπῆς, οἱ δέ ἐκάστοτε παριστάμενοι ἄδουν τὸ κάτωθι ἄσμα παρεμβάλλοντες ἕνα ὄνομα καὶ πατρῶνυμον τοῦ λικνιζομένου:

G'örg'i 'l Piti, tsjāri k'itcā!

Tsjāri k'itca di la fjātā!

Aman, aman, di la fjātā!

Ὁ Γιώργος τοῦ Πέτρου θέλει ἀνθοδέσμη⁴!

Θέλει ἀνθοδέσμη ἀπὸ τὴν κόρη!

Ἀμάν, ἀμάν, ἀπὸ τὴν κόρη!

(Δ. Καραδουλάμης)

Κατὰ τὰς ὥρας ἐκείνας, ἅπαντα τὰ παιδιά τοῦ χωριοῦ εὐρίσκονται εἰς τοὺς καστανεῶνας καὶ αἱ μὲν *παιδίσκαι* (fjātitšk'i) παρακολουθοῦν ἀπλῶς τὰ γινόμενα, ἰστάμεναι πέραξ τῶν καστανεῶν τῶν λικνιζομένων νεανίδων, ἐνῷ οἱ *παῖδες* (fītšūār lats), εὐρισκόμενοι εἰς διαρκῆ κίνησιν περὶ τὰς καστανεάς ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, εἰς μὲν τὰς νεάνιδας ἀνακοινῶνουν φανερώς τὰ ὀνόματα τῶν νέων οἱ ὅποιοι "θέλουν ἀνθοδέσμη ἀπὸ κόρη", ἥτοι θέλουν νά δεσμευθοῦν μὲ ὑπόσχεσιν γάμου, εἰς ἕνα δέ ἑκαστον τῶν ἐνδιαφερομένων νέων κομίζουν ἐμπιστευτικῶς τὸ ἀφορῶν εἰς αὐτόν μήνυμα τῆς ἀφώνου εὐδοκίας ἢ τῆς φωνήσεως, φεῦ, ἀποδοκιμασίας. Ἐν συνεχείᾳ πρῶτοι αὐτοὶ ἐπιστρέφουν εἰς τὸ χωρίον καὶ καθιστοῦν κοινωνοὺς τῶν μηνυμάτων τοὺς ἐνδιαφερομένους οἰκειοὺς· συνέβη δέ πολλάκις ἡ καθόδος νεανίδων ἐκ τῆς "κούνιας" νά ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν τῆς πορείας αὐτῶν πρὸς τὸν γάμον συμφώνως πρὸς τὰς γενομένας ὑποδείξεις.

Σημ. IV. Ἡ παλαιὰ συνθήθεια τῶν ἀπογευματινῶν ὥρῶν τῆς 6. Μαΐου, ἡ ὁποία τελεῖται δημοσίως εἰς τοὺς καστανεῶνας τοῦ Σκρᾶ, περιλαμβάνει στοιχεῖα ἐκ τῆς λατρείας τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος, ὅπως αὕτη ἡσκέτο εἰς τοὺς ἐξῆς τόπους:

1. Εἰς *χωρίον ἱερὸν Ἀρτέμιδος ἐπονομαζόμενον Λιμναῖον*⁵, ὅπου ὑπῆρχον *βωμός*, πρὸ τοῦ ὁποίου ἐμαστιγοῦντο ἐφηβοί, καὶ *ξόανον* τῆς θεᾶς, φορητόν, ἡ δέ θεὰ ἐτιμᾶτο ὡς *ὀρθία* καὶ *λυγοδέσμα*⁶.

³ Κατὰ τινὰ ἐκδοχήν, ἡ λικνιζομένη δέν ἀποκαλύπτει τὴν ἀπαρέσκεiάν της· ἐν τούτοις, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν τελουμένων εἰς τοὺς καστανεῶνας καθίσταται πρόδηλον ὅτι, ἐάν ὑπάρχῃ ἀπαρέσκεiα, ἀποκαλύπτεται.

⁴ Πρόκειται περὶ τῆς ἀνθοδέσμης τὴν ὁποίαν παραδίδει ἡ νεᾶνις ὡς ἀνταπόδοσιν εἰς τὸν κομίσαντα ἐκ μέρους τοῦ νέου *ὑπόσχεσιν γάμου* (laf "λόγος") καὶ χρυσοῦν κόσμημα ὡς *σημεῖον μνηστείας* (billec). Κατὰ περιγραφὴν τῆς Α. Τσιόνκη "εἶναι καμωμένη μὲ ἀσημένια τέλια, μὲ ξηρὸ βασιλικὸ καὶ ἄμαραντα ἄνθη (χρῶματος μῶβ), δεμένα μὲ κόκκινη κλωστή τῆς Μεγάλης Πέμπτης" (i dāratā cu tel' al'p, cu buslac uscāt šī cu cādon di men', ligātī cu k'ādin rušī di n Joja mārī).

⁵ Περί τοῦ ὀνόματος Λιμναῖον ὁ ἀρχαιολόγος κ. Ν. Παπαχατζής σημειώνει: "Ὁφείλεται στοὺς βάλτους ποῦ σχηματίζονταν στὴ θέση αὕτη, διπλὰ τῆς κοίτης τοῦ Εὐρώτα (Στράβ. 8,363: τὸ δέ παλαιὸν *ἐλιμναζε* τὸ *προάστειον* καὶ ἐκάλουν αὐτὸ Λιμναῖς), Κορινθιακά–Λακωνικά, σελ. 368α, σημ. 2. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὸν τόπον λατρείας τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος ἦτο δυνατόν νά

2. Εἰς χωρίον τῆς Ἀρκαδίας ὀνομαζόμενον *Κονδυλέα*⁷, ὅπου ὑπῆρχεν ἄλσος καὶ ναὸς Ἀρτέμιδος, τῆς *Κονδυλεάτιδος*, ἡ δὲ θεὰ ἐτιμᾶτο ὡς Ἀπαγχομένη διὰ τὸν ἐξῆς λόγον: *παιδιά περὶ τὸ ἱερόν παίζοντα... ἐπέτυχε καλῶδιῳ, δῆσαντα δὲ τὸ καλῶδιον τοῦ ἀγάλματος περὶ τὸν τράχηλον ἐπέλεγεν ὡς ἀπάγχοιτο ἡ Ἀρτεμις. / Φωράσαντες δὲ οἱ καφυεῖς τὰ ποιηθέντα ὑπὸ τῶν παιδίων καταλευνοῦσιν αὐτὰ· καὶ σφισι ταῦτα ἐργασασμένοις ἐσέπεσεν εἰς τὰς γυναικας νόσος, τὰ ἐν τῇ γαστρὶ πρό τοκετοῦ τεθνεῶτα ἐκβάλλεσθαι, ἐς δ' ἡ πυθία θάψαι τε τὰ παιδιά ἀνεῖπε καὶ ἐναγίζειν αὐτοῖς κατὰ ἔτος· ἀποθανεῖν γάρ αὐτὰ οὐ σὺν δίκῃ. Καφυεῖς δὲ ποιοῦσι τὰ τε ἄλλα ἔτι καὶ νῦν κατ' ἐκεῖνο τὸ μάντευμα καὶ τὴν ἐν ταῖς Κονδυλέαις θεόν... καλοῦσιν Ἀπαγχομένην ἐξ ἐκεῖνου*⁸.

3. Εἰς χωρίον Ἀρτέμιδος καὶ Νυμφῶν, τὰς *Καρύας*⁹, ἐν Λακωνίᾳ, ὅπου ὑπῆρχεν ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἀγαλμα ἔσθηκεν Ἀρτέμιδος ἐν ὑπαίθρῳ καρυάτιδος, ὅπου χοροὺς αἱ Λακεδαιμονίων παρθέναι κατὰ ἔτος ἰστᾶσι καὶ ἐπιχώριος αὐταῖς καθέστηκεν ὄρχησις¹⁰.

Ἐκ τῆς ἐπωνυμίας τῆς Ἀρτέμιδος: Ὅρθια προκύπτει ὅτι εἰς τὸ Λιμναῖον τῆς Σπάρτης αὕτη ἐτιμᾶτο ὡς μετέωρος (erecta) καὶ οὐχὶ ὡς ἰσταμένη ὄρθῃ (recta).

Ἡ ἐπωνυμία τῆς κονδυλεάτιδος Ἀπαγχομένη παρέχει εἰκόνα μὴ ἀφισταμένην ἐκείνης τῆς μετέωρου, ὃ δὲ συναπτόμενος πρὸς τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην μῦθος διεφύλαξεν τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου κατέστη μετέωρος ἡ θεὰ· ἀκριβῶς εἰπεῖν, τὸ ἔξονον τῆς θεᾶς: τὸ καλῶδιον.

Ἡ ἐπωνυμία Λυγοδέσμα τῆς σπαρτιατικῆς λατρείας διὰ τοῦ δευτέρου αὐτῆς συνθετικοῦ (–δέσμα) τοποθετεῖται πλησίον τῆς ἐπωνυμίας τῆς κονδυλεάτιδος Ἀπαγχομένη, ἐνῶ διὰ τοῦ πρώτου συνθετικοῦ (λυγο–) προβάλλει τὴν λῆγον ἀντὶ τοῦ καλῶδιου.

Ἡ ἐπωνυμία Καρυάτις ἀναφέρεται, βεβαίως, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου Ἀρτέμιδος καὶ Νυμφῶν Καρύαι, ἐκ παραλλήλου ὁμως ὑποδηλοῖ, πιστεύω, ὅτι ἀπὸ κλάδου καρύας ἀπηρωρήθη ἡ θεὰ.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς καστανεῶνας τοῦ Σκρά. Εἶδομεν ὅτι αἱ ἐπίγαμοι νεάνιδες τοῦ χωρίου, φέρουσαι περὶ τὴν ὁσφύν ἀμπέλοισιν, γένος τῆς τάξεως τῶν

ἐνεφανίζετο εἴτε ἡ ὕδρα τοῦ παγετοῦ εἴτε ἡ ὕδρα τῆς πάχνης· ἄλλως εἰπεῖν, νὰ ἐτιμᾶτο παλαιότερον ὁ ἀρχαῖος φαειμβροτος ἀναξ ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας σεληνιακῆς θεᾶς Παρθένου.

⁶ Πανσανίου, III 16, 7 καὶ 16,10–11.

⁷ Περὶ τοῦ τόπου Κονδυλέα "πού δέν ἀπείχε πολὺ ἀπὸ τὰ τείχη τῶν Καφυῶν" ὁ κ. Ν. Παπαχατζῆς σημειώνει: "ὑποτίθεται πῶς ἔδωσε τὸ ὄνομα στὸ σημερινὸ χωριὸ Κανδήλα πού ὁμως βρῖσκεται πολὺ ἀνατολικώτερα" (βλ. Ἀχαϊκά καὶ Ἀρκαδικά (VIII 23,6), σελ. 268, σημ. 6).

⁸ Πανσανίου, VIII 23, 6–7.

⁹ Περὶ τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ τῶν Καρυῶν ὁ κ. Ν. Παπαχατζῆς σημειώνει: "Πιστεύεται πῶς βρῖσκονταν ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς παρὰ τὰ σύνορα τῆς Ἀρκαδίας λακωνικῆς Ἀράχοβας, ἡ ὁποία ἐπίσημα σήμερα φέρει τὸ ὄνομα Καρυαί. Ἡ ἀρχαία πόλη... ὑποτίθεται πῶς βρῖσκονταν βορειότερα ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ, ὅπου διατηρήθηκε ἡ τοπωνυμία Καρυές καὶ ὅπου ἐξακολοθοῦν νὰ ὑπάρχουν καρυδιές (Ρωμαιοί, Πελοποννησιακά, 1958–1959, σελ. 376–395)".

¹⁰ Πανσανίου, III 10,7.

ἀμπελωδῶν ἔχον "ὄψιν ἀμπέλου"¹¹, ἐξέρχονται καθ' ὁμάδας εἰς τοὺς καστανεῶνας τοῦ χωρίου καὶ ἐκ περιτροπῆς λικνίζονται καθήμεναι ἐπὶ τοῦ αὐτόθι προχειρῶς ὑπὸ τῶν μελῶν ἐκάστης ὁμάδος ἀρμολογουμένου *λίχνου* εἰς χρόνον τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ τὸν ὅποιον τυγχάνει ἀρτιφυῆς ἡ βότρυς ἐπὶ τῆς ἀμπέλου. Ἡ ἀμπέλοψις, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται καὶ ἀπὸ πρωίας ἐπὶ τῆς ὑδρίας κατὰ τὴν ἀντλησιν τοῦ προσφάτου ὕδατος, ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως τῆς παλαιᾶς συνηθείας τοῦ ἀπογεύματος τῆς 6. Μαῖου, ἀναδεικνυομένη ὑπερτέρα τοῦ καλωδίου καὶ τῆς λύγου τῆς ἀρχαίας παραδόσεως· ἀποκαλύπτει ὅτι εἰς τοὺς καστανεῶνας τοῦ Σκρᾶ μέχρι τοῦ ἔτους 1940 *κόραι ἠβήσασαι* ἐλάμβανον θέσιν ἐπὶ κατασκευῆς ἐκ καλωδίου — τῆς γνωστῆς *αἰώρας* τῆς ὁμωνύμου ἀττικῆς ἐορτῆς¹² — καὶ ἐλικνίζοντο καθ' ὁμοίωσιν ἀρτιφυοῦς βότρυος. Ἔνεκα τούτου πιστεύω ὅτι εἰς τοὺς τόπους Λιμναῖον, Κονδυλέα καὶ Καρύαι ἐλάμβανον χώραν *κατὰ ἔτος* ἀπαιωρήσεις ἐπιγάμων νεανίδων καθ' ὁμοίωσιν τῆς Ἀπαγχομένης θεᾶς, ὅχι ὅμως ἐπὶ κατασκευῶν ἐκ καλωδίου τοῦ τύπου τῆς ἀττικῆς αἰώρας¹³, ἐπὶ τῶν ὁποίων αἱ νεάνιδες αἰωροῦνται καθήμεναι, ἀλλὰ ἐπὶ κατασκευῶν ἀνηρτημένων ἀπὸ κλάδων καρύας¹⁴, ἐπὶ τῶν ὁποίων αἱ νεάνιδες ἴσταντο μὲν ὀρθαί, παρεῖχον ὅμως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι αὐταὶ ἀπηροῦντο ἀπὸ τῶν κλάδων. Τὴν ἄποψιν ταύτην στηρίζω ἐπὶ ἀρχαιολογικῶν δεδομένων: Ἐχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι αἱ *κόραι* τοῦ Ἐρεχθίου ὡς ἀρχιτεκτονικά μέλη σαφῶς ἴστανται προβάλλουσαι ἅμα τὸν ἕνα πόδα, ὅμως ἡ ἰδέα τῆς ἀντικαταστάσεως κινῶν ὑπὸ κορῶν νομίζω ὅτι προέκυψεν ἐκ τῆς εἰκόνης νεανίδων ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀπαιωρουμένων ἀπὸ κλάδων καρύας ἐπεχόντων θέσιν θριγκοῦ, ὅταν ἡ διάδοχος τῆς ἀρχαίας σεληνιακῆς θεᾶς Ἀρτεμις ὡς προστάτις τῶν ἐπιγάμων νεανίδων δέν κατῴκει εἰσέτι ἐντός ναοῦ, εἰς δὲ τοὺς προαναφερθέντας τρεῖς τόπους ἐτιμᾶτο ἐνώπιον *βωμοῦ*, ἐντός *ἄλσους* καὶ ἐν *ὑπαίθρῳ* ἀντιστοιχῶς.

Ὡς μετέωροι ἐμφανίζονται καὶ αἱ τρεῖς *κόραι* τῆς "κολόνας" τῶν Δελφῶν, αἱ ὁποῖαι "μέ πόλο ἱερατικὸ χορεοῦν ἕναν ἱερό, βέβαια, χορό", ὅπως διδάσκει ὁ Καθηγητὴς κ. Μανώλης Ἀνδρόνικος¹⁵. Πιθανώτατα ὁ ἀγνωστος καλλιτέχνης ἠθέλησε νὰ παρουσιάσῃ ἐν συνόψει εἰς ἕν καὶ τό αὐτὸ ἔργον καὶ τὴν ἐν Καρύαις δοχῆσιν τῶν παρθένων καὶ τὴν ἀπαιώρησιν αὐτῶν καθ' ὁμοίωσιν τῆς ἀπαγχομένης θεᾶς.

¹¹ Π.Θ. Ἀναγνωστοπούλου, ἀμπέλοψις, *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Δ', σελ. 342β.

¹² Martin P. Nilsson, "Die Anthesterien und die Aiora", *Eranos*, 1915, σελ. 187–200.

¹³ Ν. Παπαχατζή, "Ἡ θρησκεία τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ἀνθεστήρια", *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. Γ 2, Ἀθῆναι, 1972, σελ. 256, εἰκ. ἀττικοῦ σκύφου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Πρβλ. Nilsson, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 190.

¹⁴ Μετὰ τοῦ δένδρου *καρύα* συνδέεται στενῶς ἡ θεὰ Ἀρτεμις. Βλ. σχετικῶς Μ. Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 196–197.

¹⁵ *Τὰ Ἑλληνικά Μουσεία*, Μανόλη Ἀνδρόνικου καὶ Μανόλη Χατζηδάκη, Βάσου Καραγιώργη, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1974, σελ. 76, εἰκ. 22, ὑπόμνημα.

Τό τυπικόν τῆς 6. Μαῖου ἔχει ἀπολέσει τήν ὄρχησιν, ἐκράτησεν ὁμως τήν παλαιάν συνήθειαν νά ἴδεται ἄσμα κατά τήν αἰώρησιν¹⁶.

Δέν γνωρίζομεν ὅποια ἦσαν τά θέματα τῶν ἀρχαίων ἁσμάτων τῆς αἰώρας. Ἐάν δεχθῶμεν ὡς αὐθεντικά τά θέματα τοῦ ἁδομένου ὑπό τῶν νεανίδων τοῦ Σκρά ἁσματος, ὀδηγούμεθα εἰς τās ἐξῆς εἰκασίας περὶ τῶν τελουμένων εἰς τὰ ἱερά τῆς Ἀρτέμιδος *χωρία* ἐν Λακωνίᾳ καὶ Ἀρκαδίᾳ:

1. Ἐλάμβανεν ἐκάστοτε χώραν παρουσίας τῶν νέων *κατά ἔτος* ἐπιγάμων νεανίδων μέ σκοπὸν τήν ἀξιολόγησιν τοῦ κάλλους ἐκάστης ὡς προσόντος διὰ τὸν μέλλοντα νά συνάψῃ γάμον.

2. Ἐκάστη παρουσιαζομένη νεᾶνις ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ κατασκευῆς ἀνηρτημένης ἀπὸ κλάδου δένδρου, ἡ ὁποία ἐκράτει τό σῶμα αὐτῆς ὀρθιον, καθίστα δέ αὐτὴν περιόπτον.

Ἐάν πράγματι ἐλάμβανον χώραν τὰ εἰκαζόμενα, εὗρίσκει τήν ἐρμηνείαν τῆς ἡ *καθ' ἑαστον ἔτος* τελουμένη *διαμαστίγωσις* τῶν νέων *ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς ὀρθίας Ἀρτέμιδος*¹⁷: Πιθανῶς ὁ περιγενόμενος ἐλάμβανεν ὡς ἑπαθλον τήν καλλίστην νεάνίδα, οἱ δέ λοιποὶ ἑκαστος κατά τήν *καρτερίαν* αὐτοῦ.

¹⁶ Ὁ Μ. Nilsson, *Griechische Feste*, σελ. 233, σημ. 2, σημειώνει ὅτι ὁ Κολοφώνιος Θεόδωρος (Ἀθῆν., 14 618 Ef) συνέθεσε τοιαῦτα ἄσματα, τὰ ὅποια ἤδοντο ὑπὸ γυναικῶν.

¹⁷ Νικ. Παπαχατζῆ, *Κορινθιακά καὶ Λακωνικά*, σελ. 374–375, σημ. 1 (Πανσανίου III, 16,11).